

mtatkki

Hungarian Academy of Sciences  
Centre for Social Sciences  
**Institute for Minority Studies**

A PDF fájlok elektronikusan kereshetőek.

A dokumentum használatával elfogadom az  
[Europeana felhasználói szabályzatát](#).

# A CIGÁNY KULTÚRA TÖRTÉNETI ÉS NÉPRAJZI KUTATÁSA A KÁRPÁT-MEDENCÉBEN

A BÓDI ZSUZSANNA EMLÉKÉRE RENDEZETT  
TÖRTÉNETI-NÉPRAJZI KONFERENCIA ELŐADÁSAI  
(GÖDÖLLŐ, 2009. FEBRUÁR 18–20.)

SZERKESZTETTE  
DEÁKY ZITA – NAGY PÁL



MAGYAR NÉPRAJZI TÁRSASÁG  
SZENT ISTVÁN EGYETEM  
GAZDASÁG- ÉS TÁRSADALOMTUDOMÁNYI KAR

BUDAPEST – GÖDÖLLŐ 2010

A kötet megjelenését támogatta az Oktatási és Kulturális Minisztérium



OKM

és a Szent István Egyetem Gazdaság- és Társadalomtudományi Kara



A borítón: Cigány család, 1916–24 között. Hernai Béla felvétele.  
Janus Pannonius Múzeum 47.800

© Magyar Néprajzi Társaság – Szent István Egyetem  
Gazdaság- és Társadalomtudományi Kar 2010

ISBN 978–963–88169–1–7

ISSN 0324–3001 (Cigány Néprajzi Tanulmányok)

ISSN 1217–8853 (A magyarországi nemzetiségek néprajza)

Felelős kiadó: Bodó Sándor

Tördelés: Parergon Kft., Budapest.

Készült  $\LaTeX$  2<sub>ε</sub>[MikTeX 2.7] rendszeren.

Betűtípus: *Times* 10 pt.

Nyomta: Szent István Egyetemi Kiadó, Gödöllő.

Felelős vezető: Lajos Mihály.



BÓDI ZSUZSANNA

(1949–2007)



# *Szabolcs-Szatmár megye cigány népességének foglalkoztatási helyzete 1957-ben*

NAGY PÁL

## *Bevezetés*

Az 1950-es években, különösen annak első felében a magyarországi megyék közül Szabolcs-Szatmárban volt a legaktívabb a cigánypolitika, egyszersmind a cigánykérdés, illetve a hatalmi politika társadalomszervező elképzeléseinek fókuszában Szabolcs-Szatmár megye állt. Borsod-Abaúj-Zemplén és Baranya megye mellett itt élt a legnagyobb számban és arányban cigány népesség.<sup>1</sup> Miként Magyarország a cigányok európai történetének, úgy Szabolcs-Szatmár a cigányok hazai történetének vált különleges színterévé. Szabolcs-Szatmár megye közigazgatása foglalkozott a legintenzívebben a cigányok helyzetével a korszakban és itt voltak a legszámottevőbbek a szociálpolitikai eredmények is.<sup>2</sup> Különösen fontossá teszi az itteni törekvéseket, hogy néhány kérészlétű próbálkozástól eltekintve, az 1961-es párthatározat közvetlen előkészítéséig nem jött létre országos koncepció a cigánypolitikában, vagy ha létrejött is, nem követte reális gyakorlati politika.<sup>3</sup> Szabolcsban fogalmazódtak meg már az 1950-es években olyan elgondolások, amelyek később, az 1960-as és 1970-es években az országos politikában is meghatározóvá lettek (telepfelszámolás és a cigányügyi koordinációs bizottságok), illetve napjainkban is aktuálisak (különösen az integrált foglalkoztatás).

A Szabolcs-Szatmár Megyei Tanács aktivitásának köszönhetően a cigány népesség itteni történetének kutatásához egyedülállóan kedvezőek a forrásadottságok. Különösen értékesek a Szabolcs-Szatmár Megyei Tanács VB Egészségügyi Osztálya Szociálpolitikai Csoportjának iratai.<sup>4</sup> Az 1960-as években ebbe a fondba gyűjtötték össze az 1950-es évek legfontosabb, cigányokra vonatkozó iratait, amelyek speciális, tematikus egységet alkotnak. Az iratanyagban megtalálhatók a szakminisztériumi rendeletek nyomán készült országos, valamint a megyei tanács utasítására készült helyi adatfelvételek

<sup>1</sup> Szabolcs-Szatmár 1950-ben, Szabolcs és Szatmár-Bereg vármegyék egyesítésével, az új közigazgatási (az ún. tanács) rendszer bevezetésével jött létre. A területi összevonással egy sajátos táj- és demográfiai struktúra is kialakult.

<sup>2</sup> Összehasonlításképpen említsük meg, hogy Baranya megyében az 1950-es évek első felében szinte beszélni sem lehetett a cigányok helyzetéről. Márfi 2005. 158.

<sup>3</sup> L. erről Sággy 1996, Feitl 2008, Nagy 2009a.

<sup>4</sup> Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Levéltár (SZSZBML) XXIII. 23. b. 2–9. és 12. doboz.

és felmérések a cigány népességről. Ezek a népességfelvételek kivételes forrásadatokat tartalmaznak a cigányság lélekszámáról és össznépességén belüli arányáról, területi megoszlásáról, gazdasági- és társadalmi helyzetéről (nyelv, politikai aktivitás, speciális szakmák, foglalkoztatottság, iskolázottság), egészségügyi- és lakáshelyzetéről (betegségek, szociális segélyakciók, cigánytelepek). Külön ki kell emelni az iratok forrásértékénél, hogy képet adnak a cigányok rétegzettségéről, differenciáltságáról, valamint rendi típusú lokális integrációjáról, az akkulturációs folyamatokról és a generációs váltásokról.

Az utóbbi két esztendőben szisztematikusan törekszem ennek a különleges iratgyűttesnek a feltárására és feldolgozására. Az 1940-es évekbeli helyi és országos előzményekről, illetve az 1951 és 1956 közötti megyei cigány foglalkoztatás-politikáról írt két tanulmányhoz szorosán kapcsolódva,<sup>5</sup> jelen tanulmányban Szabolcs-Szatmár megye cigány népességének foglalkoztatási helyzetét vizsgálom egy 1957-ben készült minisztériumi, és egy szintén 1957-ben készült megyei felmérés alapján, összefüggésben a foglalkoztatási viszonyokat befolyásolni akaró politikai elképzelésekkel. Ezúttal is igyekszem komparatív nézőpontból megközelíteni a foglalkoztatás-történeti témát, főként abban a vonatkozásban, hogy összevetem a területi szinteket (község-járás–megye), valamint a politikai-ideológiai megfontolásokat és a hétköznapi realitásokat. Az összehasonlítás társadalmi léptéke korlátozott, a cigány népesség foglalkoztatási helyzetét nem viszonyíthatom a nem cigány népességéhez. Erre a megye teljes lakosságára kiterjedő, összehasonlító életmód- és életszínvonal-kutatás után nyílhat majd lehetőség.

A magyarországi szakirodalomban az államszocializmus cigánypolitikája iránt az utóbbi három-négy évben megnőtt ugyan az érdeklődés, a foglalkoztatás pedig a Kemény István nevével fémjelzett első nagy szociológiai cigányvizsgálat, azaz 1971 óta a szegénységgel együtt fontos kérdése főként a szociológiai irodalomnak, mégis sajátságosan ellentmondásos és egyoldalú helyzetről beszélhetünk, ha szorosabban a cigányok 1950-es évekbeli történetére vonatkozó szakirodalmat tekintjük át. Egyrészt szembeütően kevés a történeti szaktanulmány, másrészt, ezekben a tanulmányokban dominánsan politikátörténeti tematika érvényesül, a gazdaság- és társadalomtörténeti elemzések még nem kaptak kellő hangsúlyt.<sup>6</sup>

A gazdaságtörténeti, foglalkoztatás-történeti folyamatok a szociológiai cigánykutatásokban kaptak nagyobb figyelmet. A hazai szakirodalomban mára már visszatérően ismételtetett klisévé egyszerűsödött a Kemény-féle, 1976-ban, az 1971-es kutatási eredmények publikálásakor megfogalmazott paradigma. Kemény 150 év távlatából summázta a cigányok foglalkoztatási helyzetének változásait. Okfejtésének lényege, hogy korábban a cigányok és nem cigányok közötti különbség kisebb volt. „Ha csak annyi történt volna, hogy a cigányok nem tartottak lépést a civilizációs fejlődéssel, akkor is a távolság növekedéséről kellene számot kapnunk. De ha azt kell látnunk, hogy egész, rendezett megélhetéssel rendelkező népcsoportok vesztek el kereseti forrásukat, akkor már nem a távolságok növekedéséről, hanem szakadékok keletkezéséről kell beszélni.” Az iparosodás dualizmus kori előrehaladásakor a cigányok mesterségeinek eltűnése lassú volt, illetve megélhetést találhattak más területeken. A mesterségek eltűnése a két hábo-

<sup>5</sup> Nagy 2009a, Nagy 2009b.

<sup>6</sup> Részletesebb szakirodalmi áttekintést l. Nagy 2009b. 82–83.

rú között gyorsult fel, cigányok nagy tömegei kerültek olyan helyzetbe, hogy ezt nem kompenzálhatták, egész csoportok váltak foglalkozás nélkülivé. A szakadás tehát ekkor következett be. Közvetlenül a felszabadulás előtt „a magyarországi cigányság relatív helyzetét tekintve, történetének mélypontján állott” – írta Kemény. 1945 után a mesterségek elhalása tovább folytatódott, proletarizálódási folyamat ment végbe. Az 50-es években indult meg ezzel ellentétes folyamat, ami majd a 60-as évektől a foglalkoztatottság rohamos növekedésével folytatódott.<sup>7</sup>

A Kemény-féle logikát követte és egyben árnyalta, a foglalkoztatás-történeti kérdéseket is felvető, de forrásokra és adatközlőkre sajnós nem hivatkozó Havas Gábor.<sup>8</sup> A teknővájó mesterség és életforma felbomlása kapcsán a baranyai beások mezőgazdasági munkavállalásáról, a náluk nem jellemző tevékenységek körükben történt megjelenéséről (kosárkötés, zenélés) szóló tanulmányában azt fejtette ki, hogy 1945 után a felbomlás erősödött, illetve folytatódott a korábbi tendencia, a teknővájás lehetetlenné vált (pl. az erdők állami tulajdonba kerülése miatt). A földosztás periférikusan érintette a cigányokat, akik kaptak földet, azok sem tudtak gazdálkodni eszközök és tapasztalat hiányában. A megmaradt munkalehetőségek: a napszám és a pásztorkodás. A parasztosodás kivételes volt, csak azokban a családokban jellemző, akik teljesen elszakadtak a közösségtől. A cigányok válasza a kényszerhelyzetre: átáramlás az ipari területekre, kapcsolat a paraszti világgal (a kettő váltogatása). Az iparba húzódás 1948-tól erősödött, Baranyában az építőipar mellett jelentős volt a bányászat húzó hatása. Egyik változat sem jelentett megfelelő megoldást, mert nem járt stabil beilleszkedéssel, sőt a lumpenné válást erősítette. A férfiak családtól való különválása döntő volt abban, hogy nem maradtak meg egy helyen. A tsz-szervezés csak a felemelkedés illúzióját villantotta fel, a tényleges előnyökből a cigányok nem részesedtek.

A foglalkozásváltásról szóló tanulmányában<sup>9</sup> Havas a hagyományos foglalkozások visszaszorulásáról, a megtartásokra irányuló törekvésekről, a lakóhelytől távoli munkavállalásról, bejárókról szólva, retrospektíve érintette az 1950-es éveket. A mesterségek visszaszorulását, elhalását hosszú folyamatként értelmezte, logikája azonos volt itt is Keményével, és ő is kiemelte az 1950-es évek proletarizálódási tendenciáját. Az 1945 utáni változásokkal megnyíló új munkaerőpiacok Havas Gábor szerint nem érintették egyformán a cigányság egészét, csoportspecifikus és területi különbségek érvényesültek. Azok a cigányok szívódtak fel az új munkaerőpiacokra, akiknél megvolt a váltáshoz a feltétel. Ennek a váltásnak a stratégiáit vizsgálta Havas és három típust mutatott ki: 1.) törekvés a hagyományos életforma megtartására, szerzés-mozgás; 2.) lakóhelytől távoli munkavállalás, főként az építőiparban; 3.) bejárás megyeszékhelyre naponta, ipari munkába.

A Kemény-féle szociológiai paradigmát az újabb forráskiadások, valamint forrás- és esettanulmányok<sup>10</sup> ismeretében véleményem szerint újra kell gondolni. Egyrészt pontosítani kell a csoportfejlődéssel és a migrációval való összefüggéseket. Másrészt korrigálni és főként kiegészíteni szükséges a foglalkoztatási helyzetet a hagyományos mes-

<sup>7</sup> Kemény 1976. 50. Az ő okfejtését veszi át, némely mondatát szó szerint ismételve pl. Kállai Ernő, aki Kemény 2000. 16–24. oldalán az „1945-től napjainkig” c. alfejezetet írta.

<sup>8</sup> Havas 1982.

<sup>9</sup> Havas 1984.

<sup>10</sup> Elsősorban Kereskényiné 2008, valamint Márfi – Kosztics 2005 és Márfi – Kosztics 2009 tanulmányai.



terségek visszaszorulásából levezető monogenetikus magyarázatot. A II. világháború utáni cigány történelemnél ez azt jelenti, hogy több tényező együtthatását kell vizsgálnunk. A cigányok gazdasági helyzetének változása összefüggött a hatalmi-politikai változásokkal, és követte annak ingadozásait. Az 1953-as enyhülés, az 1955. évi visszarendeződés közvetlenül befolyásolta a gazdasági életet és a cigányok helyzetét, miként az 1958 és 1961 közötti kollektivizálás is a tsz-be lépő cigányok számát, a nevezetes párthatározat pedig éppen a kollektivizálás utolsó évében született meg.<sup>11</sup> A gazdák helyzetének változásai szintén közvetlen hatással voltak a helyi foglalkoztatási lehetőségekre. 1953-ban még a magángazdák kezén volt ugyan a föld kétharmada, de azzal, hogy 1952–1953-ban másfél millió hold szántóföldet hagytak ott, vagy ajánlottak fel az államnak, alapjaiban rendült meg a vidéki társadalomban cigányok és nem cigányok együttélése. Ennek ebben az időben jóval erősebb volt a hatása a cigányok gazdasági integrációs lehetőségeire, mint a tradicionális közösségek és mesterségek korábban kezdődött felbomlásának, amit egyébként sem értelmezhetünk az országos léptékű társadalmi folyamatokból kiszakítva. 1952-ben pl. a parasztcsaládok kétharmadának nem maradt gabonája kenyérré és kb. 400 ezer (!) családot ítéltek el, mert nem tudta teljesíteni a beszolgáltatási kötelezettséget. A nagyipar térnyerése tényleg nem kedvezett a cigány mesterségeknek, különösen, hogy a II. világháború után hatalmi váltással, strukturális átalakulással, népesség-átrendeződéssel és modernizációs kihívásokkal együtt jelentkezett. Ugyanakkor a mesterségek elhalásának túlhangsúlyozása az 1950-es évek kommunista ideológiai repertoárjának is eszköze volt, a korábbi politikai rendszer hibájaként állították be, hogy a cigányok nem gyakorolhatták mesterségeiket, így nem volt biztosítva a létfenntartásuk és kirekesztődtek a társadalomból. Összességében a hagyományos foglalkozásokat, mint fő jövedelemforrásokat a cigányok feladni kényszerültek, de azok, amelyek olyan terméket állítottak elő, amit a nagyipar csak nagyobb költséggel tudott volna megmaradtak (pl. a szegkovácsolás).<sup>12</sup>

Szuhay Péternek a néprajz, a kulturális antropológia és a szociológia határain mozgó megközelítései, a megélhetési stratégiákra és az értékrendre vonatkozó eredményei<sup>13</sup> mérvadóak lehetnek a magyarországi cigány csoportok munkakultúrájának értelmezéséhez és összehasonlításához, de történeti fejtegetései pontosításokra szorulnak. Úgy írt a cigányok tsz-be lépéséről, földosztásról, munkabékekről, hogy egyetlen történeti forrásra és adatközlőre sem hivatkozott. Milyen források alapján gondolta pl., hogy ott, ahol a parasztokból nem került ki elég munkás kéz, a cigányok pótolták a munkaerőt? Laskodon pl. volt elég munkás a parasztok közül, a cigányok mégis beléptek a tsz-be már az 1950-es évek első felében kényszerítés nélkül, és ennek köszönhetően javult az életük. Máshol pedig éppen az volt tapasztalható, hogy a cigányok munkaereje fabatkát sem ért, nehogy bármit is pótolt volna. Hajdúszováton a tsz tagsága az 50-es években két éven keresztül többségében cigányokból állt. Végül kizárták őket, mert „a jövedelem elosztásakor a cigányok és a szövetkezet többi tagjai között kifejlődött közelharc minden esetben rendőrségi eljárást vont maga után”. A cigányok „a munkaidő tulnyomó részében az árnyas helyeken pihentek, de a jövedelemből éppen olyan arányban kíván-

<sup>11</sup> Erről l. Nagy 2009. Vö. Békési András tanulmányát kötetünkben.

<sup>12</sup> Vö. Majtényi 2005. 123–124.

<sup>13</sup> Pl. Szuhay 1999a.

tak részesülni, mint a legnagyobb munkaegységet elért dolgozók”.<sup>14</sup> Vagy honnan tudta pl. Szuhay, hogy a cigány tsz-tagokat rosszabbul fizették, ha nem nézett meg egyetlen kifizetési jegyzéket sem? A földosztásról is általánosítva beszélt, több más szerzőhöz hasonlóan. A szabolcsi iratok azt bizonyítják, hogy ezt a kérdést is helyi adatok alapján lehet értelmezni, ehhez viszont preconcepciók helyett fel kell tárnai a jövőben a földigénylő bizottságok iratait. A cigányság térbeli elhelyezkedése és az ipari körzetek közötti területi aránytalanság okozta ingázásról Szuhay úgy írt, mintha csak a cigányokat érintette volna, és a keleti régiót említette példaként.<sup>15</sup> Szabolcsban a nem cigányok (az 1950-es években főleg ők) is nagy tömegben ingáztak, a lakóhelytől távoli munkavállalás pedig már a 18. századtól kimutatható.<sup>16</sup>

Szociálintropológiai terepmunka tapasztalatai alapján vont le következtetéseket Michael Stewart.<sup>17</sup> Ő a roma közösségek tradicionálisan független életszervezését a szocializmus korszakában a párt által propagált munka-éthosszal helyezte szembe, és ebben látta a társadalmi elfogadottság, illetve elutasítás kritériumát is.<sup>18</sup> Ez is olyan teória, amely alapvetően érvényes a vizsgált oláh cigány (!) közösségre, de egyfelől ez az érvényesség szélesebb körű, másfelől pedig szűkebb körű. Stewart felfogását pontosítani kell, mert a munka-éthosz nem pártállami attribútum, vagyis az említett opposzió nem korlátozható a kommunista Magyarországra, tágabb történeti kontextusban érdemes értelmezni.<sup>19</sup> Másrészt a teória semmiképpen sem érvényes a magyarországi cigány népesség egészére, nem terjeszthető ki minden cigány közösségre, miként azt az oktatásban és a kutatásban több szerző is teszi. Magyarországi cigány közösségek történetének egyik sajátos és érdekes kérdése a paraszti, majd a polgári munka-éthoszhoz való viszony, illetve annak adaptálása egy akkulturációs folyamat keretében. A szabolcsi cigányok történetére vonatkozó kutatásaim történeti szempontból éppen azt erősítik meg, hogy – a Stewart által vizsgált cigányokkal ellentétben – az akkulturáció történelmi örökségével alkalmazkodtak a szocialista Magyarország munka-éthoszához is, és integrálódtak.

Tanulmányommal próbálok hozzájárulni az újragondoláshoz, ezúttal is felvállalva azt a posztulatív szerepet, hogy a hazai cigánykutatások képviselőinek javasoljam, ne hagyják figyelmen kívül a magyarországi területi levéltárak cigányokra vonatkozó gazdag és értékes forrásanyagát.

## *A Munkaügyi Minisztérium felmérése*

### *A felmérés végrehajtása és a megyei jelentés*

Az 1950-es évek első felében az országos cigánypolitikában a belügyi és az egészségügyi szerveknek volt meghatározó szerepe.<sup>20</sup> Szabolcs-Szatmár megyében 1954–1956-

<sup>14</sup> Hajdú-Bihar Megyei Levéltár XXIII. 116. Debrecen Megyei Jogú Városi Tanács VB Osztályai együttesen kezelt iratai 13249/1957.

<sup>15</sup> Az említett példák Szuhay 1999b. 43, 49.

<sup>16</sup> Vö. Takács 1991.

<sup>17</sup> Stewart 1993.

<sup>18</sup> Vö. kötetünkben Peti Lehel tanulmányát.

<sup>19</sup> L. erről Kocka 2001.

<sup>20</sup> L. erről Sággy 1996 és Sággy 1999.

ban a Megyei Tanács cigánypolitikájában az Egészségügyi Osztály Szociálpolitikai Csoportjának volt legerősebb a pozíciója. Az MDP Adminisztratív Osztályának országos terve és a megyei cigánypolitika 1956 elején közelített egymáshoz, de nem találkozott össze cselekvő társadalmpolitikában.<sup>21</sup> Az MDP Politikai Bizottsága nem tárgyalta érdemben az 1956 áprilisára elkészült országos cigánytervezetet, a nyár végére pedig a cigányügy végleg kiszorult az országos pártpolitikából.<sup>22</sup> 1956 elejétől indult el az a nem pártpolitikai folyamat, melynek során a cigánypolitikában a foglalkoztatásra helyeződött a hangsúly, a végrehajtó hatalomban pedig a Munkaügyi Minisztériumnak, illetve a Megyei Tanács Munkaügyi Osztályának pozíciója erősödött. A folyamat 1956 nyarán ezen a vonalon is döcögössé vált, ősszel pedig elakadt, majd közel egy évnyi stagnálás után 1957 nyarán következett be fordulat.

Az 1957. év mind az országos, mind a helyi politikában különösen fontos volt a cigányügyben is. A Munkaügyi Minisztérium országos felmérést kezdeményezett, melynek 1958-ban publikált záró tanulmánya<sup>23</sup> ismert a szakirodalomban, a megyei, járási és községi adatok viszont még egyáltalán nem.<sup>24</sup>

A Munkaügyi Minisztérium 1957. július 15-én rendelte el, hogy a megyék és a városok adjanak tájékoztatást a cigányok helyzetéről központilag összeállított kérdőíveken augusztus 15-ig. A felmérés elsődleges szempontja a cigányság foglalkoztatási helyzete volt.<sup>25</sup> Szabolcs-Szatmárban a Megyei Tanács VB Munkaerőgazdálkodási Osztálya<sup>26</sup> július 22-én küldte tovább a kérdőíveket egyszerűsített formában a járási tanácsok munkaerő-gazdálkodási előadóhoz, augusztus 10-ét jelölve meg a visszaküldés határnapjaként. A községeket az idő rövidsége miatt nem vonták be az adatszolgáltatásba. A járások jelentései augusztus 7. és 13. között érkeztek be a megyéhez. Azaz mintegy 15–20 nap alatt szedték össze az adatokat. Az összefoglaló megyei jelentésen a keltezés augusztus 15.<sup>27</sup>

A járási jelentések és a megyei összefoglalás is adatközlő, leíró jellegű. Fontos jelenségekre hívták fel a figyelmet, de azok összefüggéseire, okaira többnyire nem kerestek választ, akkor sem, ha ezt a kérdőívben kérték. A megyei összegzésből és a járási jelentésekből sem tudható, hogy a számadatok milyen forrásokból származtak. Némely esetben nem az adott kérdésre válaszoltak, illetve a kérdőívnek egy másik helyén tértek arra ki.

A minisztériumban szerkesztett eredeti kérdőív öt kérdéscsoportot tartalmazott, ebből egy kérdéscsoport, azon belül öt kérdés vonatkozott a cigányok gazdasági helyzetére

<sup>21</sup> Szabolcs-Szatmár megye 1957 előtti cigánypolitikájáról és az országos kormányzati és pártpolitikával való kapcsolatáról l. Nagy 2009b.

<sup>22</sup> L. erről Feitl 2008.

<sup>23</sup> *A magyarországi cigányság helyzetéről*. Országos Széchényi Könyvtár MD 11488. E kézirat rövidített kiadása Pogány – Bán 1958. Vö. Sággy 1996. 22 – 27. és Sággy 1999. 19–20. Pogány és Bán jelentésének eredeti, 29 oldalas kéziratát használtam, melynek másolata megtalálható a Cigány Néprajzi és Történeti Egyesület Romológiai Gyűjteményében (Gödöllő-Őcsény), Történeti Adattár 1333–02.

<sup>24</sup> Röviddel ezelőtt a Békés megyei felmérés hozzáférhetővé vált, Kereskényiné 2008. 152–231.

<sup>25</sup> A felmérést a Terv- és Mérlegosztály bonyolította, Pogány György és Bán Géza főelőadók voltak a felelősei.

<sup>26</sup> Az osztályvezető Fazekas János volt, az illetékes előadó pedig Nagy Miklós.

<sup>27</sup> Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Önkormányzat Levéltára (SZSZBML) XXIII. 24. 75/1957. A felmérés valamennyi irata egy aktában.

és foglalkoztatottságára. A megyei tanácsról a járásokhoz küldött változatban négy kérdés szerepelt.

<i>Minisztériumi kérdőív</i>	<i>Megyei változat</i>
Milyen a gazdasági helyzetük a lakosság többi részéhez viszonyítva?	Ugyanaz.
Mennyire tehető a cigányságon belül a foglalkoztatottság aránya, illetve a népgazdaság melyik ágában és szektorában dolgoznak?	Ugyanaz.
Vannak-e speciális „cigány-szakmák” és a cigányság milyen arányban űzi azokat? Felvetődött-e cigányokból alakított állami gazdaságok, illetve termelő szövetkezetek kérdése. Milyen álláspont alakult ki ezzel kapcsolatban?	Vannak-e speciális cigányszakmák? (Van-e valamilyen kezdeményezés „Cigány Ktsz”, szegkovács, kosárfonó, stb.)
Előfordul-e és milyen arányban, hogy a cigányságból szakmunkások vagy értelmiségi dolgozók lettek? Előfordul-e, hogy a cigányok földdel rendelkeznek és paraszti munkát végeznek?	Előfordul-e és milyen arányban, hogy a cigányságból szakmunkások vagy értelmiségiek lettek, földdel rendelkeznek, paraszti munkát folytatnak stb.?
Van-e lényeges különbség a cigányság életmódjában, műveltségi, egészségügyi és foglalkoztatási viszonyaiban az iparosított és a nem iparosított területeken.	Nem szerepel.

Szabolcs-Szatmár megye össznépességét 1955. évi adatok alapján 558 084 főben adták meg. Az 1957. évi népességszámot a természetes szaporodás (!) becslése alapján 600 000 főre tették. A minisztérium számára végzett felmérés szerint a cigányok száma a megyében 22423 fő, 3,6 %.<sup>28</sup> A hat évvel korábbi felméréshez viszonyítottak, amikor a megye cigány népességét 18 – 19 000 főben állapították meg.<sup>29</sup> Az akkori lélekszámhoz viszonyított lényeges emelkedés 1953–55. években következett be. Arra vonatkozólag, hogy a gyarapodás milyen mértékben származott a természetes szaporodásból vagy a vándorlási különbözetből, a jelentés nem tartalmaz adatokat, és egyéb forrásokban sem találtam erre vonatkozó információkat.

A városokban (azaz Nyíregyházán) élő cigányok nagy része, valamint a járási székhelyeken (Baktalórántháza, Mátészalka, Vásárosnamény, Csenger, Tiszalök, Nyírbátor, Nagykálló, Fehérgyarmat, Kisvárd) élők kisebb része a jelentés szerint szerződéses muzsikusként dolgozott. Ők a megye cigány népességének 4 %-át jelentették.

<sup>28</sup> A 22 423 az 558 084-nek 4,01, a 600 000-nek pedig 3,73 %-a.

<sup>29</sup> A Szabolcs-Szatmár Megyei Tanács VB 1951. február 10-én tartott ülésén elrendelt felmérésről van szó, aminek 1957-ben nem néztek pontosan utána. Az 1951-es felmérés összesítő táblázata szerint a telepeken élő cigány népesség akkor 17 563 fő volt. 1954. és 1955. évi jelentések 17 721 fős cigány népességről beszélnek, amibe feltehetőleg nem telepeken élőket is beszámítottak, innen adódhat a 158 fős különbség. SZSZBML. XXIII. 23. b. 2. doboz. Vö. Nagy 2009b. 95.

Az ún. keveredett cigányok, vagy „kevertvérűek” egy része,<sup>30</sup> a cigány népesség kb. 13 %-a, mezőgazdasági és ipari segéd munkásként rendszeres foglalkoztatottként dolgozott. Az utolsó 10 esztendőben Szabolcsból 3–400 cigány helyezkedett el rendszeres foglalkoztatottként borsodi iparvidéken. Ugyanakkor a megyéből időszaki munkára toborzott cigányok száma ennek sokszorososa volt, pontos adatot azonban a jelentés nem tartalmazott. Összességében 10 év alatt a munkába állított cigányoknak csak egy töredékét juttatták végleges munkahelyhez! Ennek nyílt kijelentése új mozzanat volt a megyei végrehajtó hatalomban, értelmezéséhez meg kell említenünk azt is, hogy az előző három-négy évben folyamatos gondot okoztak a munkahelyüket elhagyó cigányok. A korábbtól eltérő értelmezés annak beismerését is jelentette, hogy egyáltalán nem volt olyan kedvező a cigányok foglalkoztatottsága, mint az a korábbi jelentésekből tűnt.<sup>31</sup>

Az oláh cigányok csak rendkívüli esetben vállaltak rendszeres munkát vagy akár időszaki alkalmazást. 100 ember közül 1957-ben csak 5–10 főnek szerepelt a munkakönyvében öt hónapnál hosszabb idejű munkahelyi bejegyzés. A jelentésben megemlégtették, hogy gyakoriak közöttük az egy-két hónapos, sőt egy-két hetes munkaviszonyok, arra azonban nem kerestek választ, hogy miért vállalkoztak ilyen rövid idejű alkalmazottságra. A megélhetési rendszernek a nemi státusszal és a nemek közötti munkamegosztással való összefüggését viszont felismerték:

*„Ezeknél a kimondott cigányoknál még ma is igen gyakori az, hogy a férfiak nem dolgoznak – csak ha már valami igen kényszerítő körülmény áll elő – hanem a női nem a »kötőből« tartja el a családot.<sup>32</sup> Ez azt jelenti, hogy rendszeres időközönként végigkoldulják (nem egy esetben végiglopják) a falut és az így szerzett javakból látják el a családot. Ugyancsak a női nembeliek végzik falun a kemence és tornáctapasztási munkát is amelyekért rendszerint természetben kapják meg a járandóságukat.”*

A munkavállalás csoportspecifikus vonásait meglehetősen pontatlanul látták a korabeli közigazgatásban. A magyar cigányok elitjét alkotó, Szabolcsban úri cigánynak nevezett, dzsentri-allűröket követő muzsikuskok éppúgy elutasították a proletarizálódást, mint az oláh cigányok egy része. Ugyanakkor pl. több járásban a zenéléshez nem értő romungrók jelentős része proletarizálódott, Hodásznak a Kolerás nevű cigánytelepéről pedig a cerhári férfiak közül többen is Budapestre jártak dolgozni a Könnyűipari Vállalathoz, az Építőlemezgyárba, a Magasépítő Vállalathoz. Az 59 éves anyósával és a 13

<sup>30</sup> A kifejezést nem magyarázták. Korábbi iratokból megállapítható, hogy a romungrókat vagyis a magyar cigányokat értették rajta, és Ésik Károly kántorjánosi körzeti orvos 1954. augusztus 17-én készült *Elmélkedés a cigánykérdés körül* c. kézírata nyomán használták. Vö. Nagy 2009b. 91–92.

<sup>31</sup> A járási adatokat összegző Moskovitz Károly, a Megyei Tanács Egészségügyi Osztályának vezetője, 1955. augusztus 4-én készített jelentésében 85 %-ra tette a cigányok foglalkoztatottságát; hasonlóképpen Gaál Ibolya, a Szociálpolitikai Csoport vezetője is, az Egészségügyi Minisztérium Szociálpolitikai Főosztálya felkérésére 1955. december 14-én készült, *A cigányság helyzetének alakulása* c. tanulmányában. Nekik úgy jött ki a 85 %, hogy beszámolták az állandó munkahellyel nem rendelkezők nem rendszeres munkavégzését is. A jelentés és a tanulmány SZSZBML. XXIII. 23. b. 2. doboz 115–1/7–1955. sz. Gaál Ibolya tanulmányának több változata van a 2. és 12. dobozban, külön jelzet nélkül. Vö. Nagy 2009. 95, 104–106.

<sup>32</sup> A kötőből eltartott cigány 1956. január 23. után lett a megyei közigazgatási szóhasználat kedvelt toposza. Akkor, a Megyei Tanács Egészségügyi Osztálya által Nyíregyházán szervezett cigány ankéton használta ezt a kifejezést a szamosassályi cigány küldött. Szalatkay Péter gávai körzeti orvos számol be róla *A cigányság helyzetének megjavítása érdekében tartott ankéthez hozzászólás* c. feljegyzésében 1956. január 25-én. SZSZBML. XXIII. 23. b. 2. doboz. Iktatott levél: Körzeti orvos Gáva 8314–19/1956.

éves fiával élő Rézműves Ferencné özvegyasszony Hodászról a Székesfehérvári Gyapjútermelő Gazdasághoz járt dolgozni, a fia pedig a hodászi parasztnál vállalt napszámot.<sup>33</sup>

A cigány szakmáknak számító tevékenységek közül Szabolcsban a vályogvetés volt a legjelentősebb, s mesterei voltak a cigányok a vert fal építésének is. Az 1950-es években mindkét építkezési mód gyakori volt még a megyében. Az ilyen munkák felvállalása után a család minden tagja részt vett annak elvégzésében, s a munka befejezése után akkor vállaltak újabb megbízást, amikor a szükség kényszerítette rá őket.

A folyók mentén időszakos, az évszakokhoz alkalmazkodó megélhetési módként éltek a fűzfónás különböző fajtái, valamint a teknő- és kanálvájás.

A drótozó-foldozó bádogos munka is fellelhető volt még, erről szóban forgó forrásunk ugyanazt mondta, mint a 18. század óta mindig a magyarországi iratok, nevezetesen, hogy „rendszerint összekötik a lopással”, ezért a lakosság idegenkedik a bádogos cigányoktól.<sup>34</sup>

Azt a törekvést, hogy az azonos szakmában dolgozókat szövetkezetekbe szervezzék, a jelentés csupán megemlítette, egy félmondatban megállapítva, hogy a rendszeres foglalkoztatás elérése ezen az úton sikertelen.<sup>35</sup>

A minisztériumi kérdőívnek a gazdasági helyzetre vonatkozó utolsó kérdését ugyan fel sem tették a járásoknak, az életmódbeli különbségeket ettől függetlenül mégis érintette a megyei jelentés. Feltűnő jelenségként emelve ki, hogy a bűncselekmények 17 %-át a megyében a cigányok követték el (nem tudható, hogy ezt milyen módszerrel határozták meg), illetve a bűncselekmények némely típusában felülreprezentáltak, a mezei lopások 80 %-át követték el cigányok.

Nem a gazdasági, hanem a társadalmi helyzetről szóló kérdéscsoportban számoltak be a cigányok tsz-ekbe lépéséről.<sup>36</sup>

*„Az u. n. kevertvérűek közül az elmúlt évek során igen jelentős számú volt azoknak a cigányoknak a száma akik termelőszövetkezetbe léptek be. Az idők folyamán azonban ezek csaknem teljes egészében lemorzsolódtak. Egyedül a csengeri járásban van egy két község mint pld. Komlódtótfalu és Csengerujfalu ahol nagyobb létszámban jelenleg is a Tsz-ben dolgoznak. Csengerujfaluban 5 család 3–6 Kh. területen egyéni gazdálkodást folytat kitarótán.”*

<sup>33</sup> A járásokra vonatkozó adatok a minisztériumi felmérés során készült járási jelentésekből származnak. A hodászi adatok pedig a később tárgyalandó megyei kérdőíves felmérésből. SZSZBML. XXIII. 23. b. 6. doboz.

<sup>34</sup> Az iratokban egyetlen olyan konkrét esetről sincs említés, amikor bádogos cigány lopott volna. A foldozó mesterség különleges színfoltja volt a megye népi kultúrájának. Az 1954–55. évi cigányügyi munkálatok során többen is felhívták erre a figyelmet, de a megyei vezetőket nem érdekelte. 1957 után történt változás, amikor a néprajzi értékek megismertetésével akarták a falusi népesség számára elfogadottabbá tenni a cigányokat, és ebben a sajtó is közreműködött. Solymár Tamás az *Ország-Világ* 1958. február 2-án megjelent számában mutatta be a megye nevezetes vándoriparosát, Balog Sándort.

<sup>35</sup> A korábbi szabolcsi szövetkezeti kísérletekről l. Nagy 2009b. 86–87, 95, 113. Az országban máshol szervezett szövetkezetekről Sággy 2000. 283–286.

<sup>36</sup> A tsz-ben dolgozó cigányokra vonatkozó járási adatok vagy hiányosak voltak, vagy olyan változások történtek, amelyekről nem számoltak be. A korábbi években pl. a tsz-ben dolgozó cigányok mintafaluja volt Laskod, az ott élő hat család a faluban, a magyarok között élt családi házakban, gondozott kertekkel. A tsz-ben végzett rendszeres munkájuknak köszönhetően életkörülményeik is javultak, gyermekeik iskolába jártak. Vö. Nagy 2009b. 103–104.

Szintén nem a gazdasági helyzetnél, hanem a cigányok kulturális helyzetéről szóló részben foglalkozott, mindössze két mondatban a megyei jelentés a cigány szakmunkásokra vonatkozó kérdéssel. Arról számoltak be a minisztériumnak, hogy a nagyfokú általános iskolai lemorzsolódás miatt, azaz a kellő előképzettség hiányában a cigány gyermekek nem mehettek középiskolába és ipari tanulónak. Az utolsó három évben négy-öt általános iskolai végzettséggel rendelkező fiatalot küldtek el vājártanulónak, de valamennyien kimaradtak a képzésből.

A megyei foglalkoztatás-politika sikertelenségeinek a közigazgatási patthelyzet újratermelődése is oka volt, amit meglepő módon nem hallgattak el a Munkaerőgazdálkodási Osztályon:

*„A cigány lakosság foglalkoztatásának a problémájával valamennyi járási tanács VB rendszeresen foglalkozik annak megoldását égetőnek tartják, azonban a baj ott van, hogy rendszerint a kényelmesebb megoldást választják és toborzás útján kívánnak megszabadulni a cigányaitól. A végleges megoldást pedig ellenkezőleg csakis helyi viszonylatban lehet találni. Mivel azonban ennek megoldása valóban igényes gondoskodást és türelmet igényel évek óta csak a határozatok tömkelege születik, gyakorlati megoldást azonban ez ideig nem láttunk.”*

#### *A járási jelentések*

A megyei zárójelentés és a járási beszámolók között több ellentmondás is felfedezhető, illetve a szövegek összehasonlításából az derül ki, hogy az egész felmérés, különösen pedig a megyei összegzés kutyafuttában készült, az információkat tendenciózusan, felületesen szelektálták.

A járási beszámolók kiegészítik és árnyalják a foglalkoztatottsági helyzetnek a cigányok munkakultúrájában rejlő okait, illetve némely esetben szemléletesebben kirajzolódnak belőlük a közigazgatás szereplőinek erről alkotott véleménye. Továbbá, többnyire indirekt módon, a cigányok közötti különbségeket is finomabb tónusban mutatják meg, mint a megyei jelentés. A járási adatok alapján a foglalkoztatási ágazatokról és az arányok területi különbségeiről is differenciáltabb kép rajzolódik ki.

A nagykállói járás munkaerő-gazdálkodási csoportjának vezető előadója a cigányoknak a lakosság többi részéhez viszonyított rosszabb gazdasági helyzetét azzal magyarázta, hogy *„nagy részük dolgozni nem szeret”*. A baktalórántházi munkaügyi előadó a javaslatok között írta le, hogy hozzanak létre egy külön bizottságot a cigányok munkába állítására, az indoklás:

*„Tekintettel arra, különösen nyári időszakban nagyon sokra tevődik ki azoknak a száma akik egész nap szívesebben hemperegnek a hűvösön, mint hogy munkát keresenek részükre. Nagyon sok községben amikor a községi tanács illetékes szerve csak jó akarattalag a heverés közben megkérdi tőlük, hogy ti mért nem mentek valahova dolgozni, azt felelik rá minek dolgozzunk, ha munka nélkül is meg tudunk élni.”*

Ugyanez az előadó határozottan megállapította továbbá, hogy a cigányok leginkább állami gazdaságoknál szeretnek dolgozni, mert *„egyedül ott van lehetőség arra, hogy minél kevesebbet dolgozzanak és minél többet lógjanak”*. A kisvárdai járásban 40 %-

ra tették az állami gazdaságokban dolgozó cigányok arányát, a csengeri járásban ezzel szemben az állami gazdaságokban kevés cigány dolgozott.

A mátészalkai járás munkaügyi csoportvezetője „*általános tapasztalat*”-ként írta le, hogy a cigányok az építőiparban 50 %-ban foglalkoztathatók, a kisvárdai járásban 15 %-os arányban dolgoztak ebben az ágazatban. A vásárosnaményi járásban ugyanez az arány 18 % volt, a nyíregyházi járásban 5–8 %. A tiszalöki járásban 80 %-ra tették az idényjellegű vályogvetéssel foglalkozó cigányok arányát, akik télen semmit nem dolgoztak, kéregetésből és lopásból éltek. További 18–19 %-ra az idényjellegű mezőgazdasági bér munkából élőkét, s csak 1–2 % volt az, aki az építőiparban dolgozott. A nyíregyházi járásban a cigányság 60–70 %-a foglalkozott nyáron sármunkával.

A megyei összgezést olvasva úgy tűnik, hogy csak a csengeri járásban voltak egyéni gazdálkodó cigányok, ám a baktalórántházi járás jelentésében is említették, hogy 4–5 család rendelkezett földdel és rendszeresen mezőgazdasági munkával foglalkoztak. A csengeri járás jelentése szerint a Csengerujfaluban egyénileg gazdálkodó családok átlagosan nem 3–6, hanem 8–10 hold földterülettel rendelkeztek.

A megyei jelentésben nem fordítottak figyelmet a területi egyenlőtlenségekre, valamint a helyi adottságoknak és a gazdasági fejlettségnek/fejletlenségnek a cigányok ágazatok közötti megoszlásával való összefüggésére. A kisvárdai járás adataiból mutathatók ki a legpontosabban ilyen összefüggések. Az említett, állami gazdaságokban dolgozó 40 %-os népesség mellett 50 % volt segédmunkás a záhonyi MÁV átrakónál.

A hagyományos mesterségek és megélhetési módok sorát a járási adatokból a fűrókészítővel, az eszkábálással<sup>37</sup>, a köszörűssel, a kovácsolással, a seprűkötéssel egészíthetjük ki. Hagyományos „cigányszakmák”-ról a baktalórántházi, a mátészalkai, a vásárosnaményi, a csengeri, a nyíregyházi, a kisvárdai járásokból és Nyíregyháza városból számoltak be. A „speciális cigányszakma” fogalmát azonban nem értelmezték egyformán a járási munkaügyi előadók. A nagykállói járásból azt jelentették, hogy nincsenek ilyen szakmák, de elvéve foglalkoznak a cigányok vályogvetéssel és bádogos munkával. A fehérgyarmati, a nyírbátori és a tiszalöki járás jelentésében kategorikusan kijelentették, hogy nincsenek speciális cigány szakmák. Az alább tárgyalandó családi felmérés adataiból látni fogjuk, hogy ha csekély mértékben is, de ezekben a járásokban is léteztek hagyományos foglalkozások.

A korábbi évek jelentéseivel ellentétben, 1957-ben a járások alig foglalkoztak a cigány kisipari szervezetekkel. Az összefoglaló megyei jelentéshez hasonlóan a járási jelentések is azt mutatják, hogy ezen a téren teljes megtorpanás történt, aminek az oka iról mindenki jobbnak látta hallgatni.<sup>38</sup> A nyíregyházi, a nyírbátori, a mátészalkai és a nagykállói járás munkaügyi csoportvezetője, illetve vezető előadója a szervezetekről szót sem ejtett. A kisvárdai járás jelentésében magyarázat nélkül közölték, hogy szegkovács vagy kosárfonó szervezet létrehozására nincs kezdeményezés. A fehérgyarmati járás jelentésében sommásan megállapították, hogy nincs kosárfonó szervezet, egy másik, nem a szervezetekre vonatkozó kérdőpontnál hozzátéve, hogy lennének

<sup>37</sup> Azonos a máshol iszkápásnak nevezett szegkovács mesterséggel.

<sup>38</sup> A korábbi szervezeti kísérletek bukásának okaira jelen dolgozatban részletesen nem térek ki, megtettem fentebb hivatkozott másik tanulmányomban.



elképzelések a tégláégető és kosárfonó társulásra, „*de nem megyen és az a vélemény, hogy mivel nem szeretnek dolgozni nem fog menni az elgondolás*”. A szövetkezetekről kényelmetlen volt beszélni, mert ezen a téren a helyi cigánypolitika újra és újra zsákutcába jutott. Másrészt pedig a járások a pokolba kívánhatták az egész adatszolgáltatást, és kényelmességből adtak nemleges választ, a csengeri járás jelentéséből erre következtethetünk. Ebből a járásból a vezető munkaügyi előadó arról számolt be, hogy Szamos-sályiban tégláégető Ktsz. létesítésével foglalkoznak, egyéb Ktsz. létrehozását pedig a szomszédos fehérgyarmati és mátészalkai járással közösen akarják megoldani. Voltak tehát konkrét elképzelések, amit nem mindegyik járás akart a megye tudomására hozni. A korábban exportra dolgozó vásárosnaményi cigány kosárfonó szövetkezet mostanra szétesett. A járás 1957. augusztus 10-én kelt jelentése szerint „*kezdeményezés van Vásárosnaményban kosárfonó részleg<sup>39</sup> kialakítására*”, de az is kiderül, hogy az ott élő cigányok közül csak 10–15 személy tudott kosarat fogni.<sup>40</sup> A tiszalóki járásban nem volt kezdeményezés cigány kisipari szövetkezet létrehozására, de voltak olyan cigányok, akik gyékény- és kosárfonással foglalkoztak, a jelentés egy másik pontjában pedig azt közölték, hogy cigány kosárfonó társulás létrehozását szervezik. Hasonló volt a helyzet a baktalórántházi járásban is. Nem kezdeményezték szövetkezet létrehozását, de télen a cigányok szívesen foglalkoztak kosárfonással, minthogy valamelyik vállalathoz járjanak. Nyíregyházán tervezték, hogy a Tüzépen vályogvető részleget hoznak létre, „*de nincs rá profil*” – írták a jelentésben, a Tüzép számításai pedig kimutatták, hogy „*sokkal többbe kerülne egy vályog mint hogy azt érdemes lenne velük [a cigányokkal] iparszerűen készíttetni*”.

Az egyéni gazdálkodókhoz hasonlóan a cigány szakmunkások és az értelmiség esetében is elsősorban a hiányuk feltűnő. Érdemes azonban a részletesebb adatokat is szemügyre venni, mert jelentőségük nem a számukkal volt arányos, illetve lássuk a lokális lehetőségeket és szándékokat ezen a téren.

A baktalórántházi járásban 8–10 fiatal volt szakmunkás, gépkocsivezetők, traktorvezetők és kőművesek. A vásárosnaményi járásban 3 vájár szakmunkás volt. A nagykállói járásban kőműves és szobafestő szakmunkások éltek, számadatokat nem közöltek róluk. A nyíregyházi járás területén Demecserben, Nagyhalászbán és Balsán éltek szakmunkások, leginkább kőművesek. Nyíregyházán, illetve a hozzátartozó Vajdabokorban cigány családok iparendély nélkül végeztek kőműves munkát. „*Egész szakértelemmel csinálják az építkezéseket*.” – írták a járási jelentésben. A csengeri járás jelentésében nem közöltek számadatokat a szakmunkásokról, a többi járáséhoz képest bőséges szöveges leírás azonban egyedi jelenségekre és összefüggésekre utalt:

*„Az elmúlt években, amikor lehetőségünk volt cigánymunkákra iparba toborozni, legnagyobb részben Kazincbarcika és a Borsodi szénbányába, odaküldött cigányoknak nagyobb része megállta helyét, többen szakmát tanultak, és mint szakmunkások között akad közöttük sztahanovista, kétszeres jelvénnel kitüntetett élmunkás. Ezek jelenben is ott dolgoznak, de sajnos az elküldött cigánymunkásoknak csak a kisebbik része maradt meg huzamosabb ideig munkahelyén, míg egyrésze munkahelyét igen*

<sup>39</sup> A Nyíregyházi Népművészeti és Háziipari Szövetkezet 1956 nyarán állította le vásárosnaményi részlegét.

<sup>40</sup> Vásárosnaményban két cigánytelep volt, ezeknek a cigány népessége 1957. november 30-án felvett adatok szerint 259 fő. SZSZBML. XXIII. 23. b. 9. doboz.

*sürven változtassa [sic!] és ebből adódik az, hogy szakmát nem tudnak elsajátítani.  
– A szakmunkásoknak nagyobb részét azok a személyek töltik be, akiket 1953–54-  
ben különféle szakmára iparitanulóként szerveztünk be.”*

A baktalórántházi járásban értelmiségi 1 fő volt, aki még a II. világháború előtt szerezte a képzettségét. A nyíregyházi járásban rendkívüli kivétel volt, hogy Demecserben élt egy cigány zenetanár, egy vasúti segédtsízt, s 8 tanuló került innen a zeneakadémiára. Nagyhalászbán is egy cigány zenetanár dolgozott, az analfabéta iskolát vezette. A kiskördai járásban három cigány értelmiségit név szerint említettek: Pap István történelemmagyar szakot végzett egyetemi tanár, Sugár Béla zenész leánya óvónő, Berki Sándor pedig az állami ellenőrző központban dolgozott. Berki „rendes” (sic!) iparos szülők gyermeke volt, s a testvérei is iparral foglalkoztak.

### *A megyei tanács felmérése*

#### *A felmérés végrehajtása*

Néhány hónappal az országos felmérés után Szabolcsban önálló megyei kezdeményezés indult a cigányügy rendezésére (1951 óta immár negyedik alkalommal), melynek keretében egy, az összes többinél részletesebb felmérést készítettek a megye cigány népességéről. A megyei VB elnök, Fekszai István 1957. október 25-én rendelte el a megye cigány népességének felmérését.<sup>41</sup> Nincs nyoma, hogy milyen közvetlen előzményei voltak/lehettek a rendeletnek. A munkaügyi minisztérium nyári akciójának hatása, az arra beérkezett adatok, vagy bármilyen összefüggés a két felmérés között nem fedezhető fel, nem is hivatkoztak a minisztériumra, a nyári felmérést pedig meg sem említették. Valószínűleg közigazgatási rutinfeladatnak tudták be a Munkaügyi Minisztériumnak nyújtott adatszolgáltatást, és tisztában voltak a hiányosságaival.

Azzal indokolták a felmérést, hogy az eredmények ellenére a cigányok helyzetében nem következett be kellő mértékű „emelkedés”, a korábban megkezdett munkának új lendületet kell adni és gyorsítani a cigányok életkörülményeinek javulását. Az első lépés a cigányoknak az eddigieknél behatóbb megismerése. A megyénél *Családi lap* elnevezéssel kérdőívet szerkesztettek, ennek kitöltése volt a felmérés alapja. Minden cigánytelepről külön leírást kellett készíteni (ha egy településen több cigánytelep volt, akkor ezekről is külön-külön). Azokat a cigányokat, akik nem a telepen éltek, hanem a falu lakosai között, jelentős mértékben adaptálódtak, esetleg sértőnek találták volna, hogy a telepiekkel együtt kezelik őket, külön lapokon vették fel, ezek címe *Feljegyzés a falu lakosságához hasonló életmódot folytató cigány családokról*. A járási és községi tanácsokhoz, valamint a nyíregyházi városi tanácshoz külön leiratokat intézett a VB elnök és mindegyiknek külön-külön, részletesen leírták a felmérés végrehajtására vonatkozó utasításokat. A nyomtatványokat közvetlenül a községi tanácsokhoz küldték, s a felmérésben a tanácsok valamennyi osztályának részt kellett vennie. A felmérésben a járási és községi tisztviselőknek együtt kellett működni, bevonva védőnőket, pedagógusokat. Az adatlapokat a járásoknak kellett begyűjteni és továbbítani a megyéhez. A felmérés végrehajtásának határideje 1957. november 30. volt.

<sup>41</sup> SZSZBML. XXIII. 23. b. 2. doboz. 1091/1957. Eln.

A községek anyagához a járási tanácsoknak a járás egészére vonatkozó „véleményes javaslatot” kellett tenni, főként arról, hogy a cigányok helyzetének a megjavítására milyen konkrét elképzeléseik vannak és milyen központi segítségre lenne szükség.

A nyomtatványokat nem lehetett úgy kitölteni, hogy a cigányokat egy helyre összehívják, minden egyes családot fel kellett keresni a lakásán. „Az adatgyűjtést végző igyekezzék a család életkörülményeit, gondolkodás módját teljes mértékben megismerni.” – írták a rendeletben.

Az adatlapokról nem kellett összesítőt készíteni, ezt a megyénél végezték el. Úgy gondolták, hogy a jövőben a felmérés egy standard adatbázist fog nyújtani a közigazgatás minden szintjén valamennyi osztálynak és szakcsoportnak.

A járásokban néhány külön kijelölt községben az adatgyűjtést november 10-ig kellett elvégezni. Ebben a járási tisztviselőknek közvetlenül részt kellett venni, a többi községben pedig nekik kellett koordinálni.

1957. november 7-én a megyei VB elnök szempontokat adott a járásoknak a javaslataik kidolgozásához. A külön kijelölt községek adatainak felmérésére pedig november 15-re módosította a határidőt.<sup>42</sup> A szempontok:

1. A tanköteles gyermekek és a felnőttek írni-olvasni tudása, művészi képességek hasznosítása, cigány értelmiségiek felkutatása és bevonása a feladatokba.

2. Életkörülményeik (lakás, ivóvíz, wc, ételmezés, egészségügy).

3. Kereseti, jövedelmi viszonyok, munkába vonás lehetőségei, az ehhez szükséges eszközök (téglaégető létrehozásának feltételei), a helyi foglalkoztatás lehetőségei.

4. a. Családjogi problémák (gyermekek, állami gondozás, apaság).

4. b. Közéleti szereplés, a cigányok részvétele saját ügyeik intézésében.

A felmérés nem haladt úgy, ahogy eredetileg tervezték. Fekszki István november 26-án megismételte az október 25-én kiadott rendeletet, módosítva azt.<sup>43</sup> Néhány dolog az adatfelvétellel kapcsolatban sem volt egyértelmű. A nem a telepen, hanem a község többi lakosai között élő cigányokra vonatkozó adatfelvételt módosították, megmagyarázták. Őket, akik „minden tekintetben igyekeznek rendes életet élni”, nem kellett az otthonukban felkeresni, hanem „egyéb úton” beszerezni az adataikat, feljegyezni a családfő nevét, a családtagok személyi adatait, iskolai végzettségét, foglalkozását, munkaadójának nevét. Rövid ismertetést kellett adni arról, hogy mi tette lehetővé a kiemelkedésüket. Nem lehetett viszont összemosni őket azokkal, akik házhelyet kaptak, nem laktak a telepen, ám „régii szokásaikat nagy részben megtartották és a környezethez való átalakulásuk még csak kisebb mértéket ért el”; utóbbiakról ki kellett állítani a családi lapokat, felkeresve őket az otthonaikban.

A községektől a járásokhoz küldött, onnan pedig a megyéhez továbbított adatszolgáltatások négy részből álltak:

1. A telepeken, illetve a falvakban a telepiekhez hasonlóan élő cigányokról felvett családi lapok. A családi lapok két részből álltak. Egy 12 oszlopos táblázatban a családok tagjait írták össze a születési, családi, foglalkozási, jövedelmi és iskolázottsági adatokkal. A táblázat után egy 29 pontos kérdőív következett, amelyben a család foglalkoztatási, családjogi, vagyoni, nyelvi, műveltségi viszonyait mérték fel. Kérdéseket

<sup>42</sup> SZSZBML. XXIII. 23. b. 2. doboz. 1091–2/1957. Eln.

<sup>43</sup> SZSZBML. XXIII. 23. b. 2. doboz. 1091/1957. Eln.

tettek fel továbbá az étkezésre, ruházkodásra, szórakozásra vonatkozóan. A lakás állapotát, bútortzatát, a fűtés és világítás módját, illetve wc és kút meglétét külön kérdésekben tudakolták.

2. A falu nem cigány lakosaihoz hasonló életmódú, a faluban bent lakó cigányok adatlapjai. Lakóhelyi, családi, születési, foglalkozási, iskolázottsági adatok, valamint a kulturális életre és a kiemelkedésüket segítő körülményekre vonatkozó két kérdés.

3. Telepleírás. A telep megnevezése, távolsága a község központjától, családok és felépítmények száma, wc-k és kutak száma, van-e vajda vagy cigánybíró, milyen fajta cigányok a telepen élők, melyek a hagyományos foglalkozások.

4. A községi tanács jelentése.

A községek zömében 1957 novemberében elkészítették az adatfelvételeket. Néhány helyen húzódott el decemberre, s egy községben 1958. januárra. A legkorábbi adatfelvétel dátuma 1957. november 11. (Szamoskér a mátészalkai járásban), a legkésőbbi pedig 1958. január 27. (Nyírlövő a kisvárdai járásban).

#### *A foglalkoztatás lokális példái*

A Megyei Tanács VB 1957 novemberében akarta tárgyalni a cigányok helyzetének megjavítását<sup>44</sup> (az ülésre végül december 16-án került sor). Ennek előkészítésében volt szükség a külön kijelölt községekből kért jelentésekre, amelyek a november 12. és november 20. közötti napokban el is készültek, Porcsalma, Nagyhalász és Mátészalka cigány népességéről. Ezek a jelentések nem a családi lapos felmérés irataival vannak egy helyen, hanem a Munkaügyi Minisztériumnak készített adatszolgáltatással.<sup>45</sup> A foglalkoztatásról, az oktatásról, családjogi helyzetről, életkörülményekről, házhelyekről szóltak a jelentések, a községi és járási adatokból pedig az egyes szakmapolitikai területeken a megyei tanács illetékes osztályain összegző jelentést írtak a három községről a VB elnök 1957. november 7-én megadott szempontjai szerint. A külön bekért jelentésekből és a családi lapokból rekonstruálható az említett három település cigányságának lokális foglalkoztatás-történeti modellje.

A csengeri járás munkaügyi előadójának jelentése szerint Porcsalmán 93 cigány család élt, 351 fővel. A családi lapokra viszont csak 50 család 290 tagját vették fel. Öt különálló csoportban laktak a faluban. Ezekből a három nagyobb volt cigánytelep, a másik kettő pedig a község többi lakosa között, utóbbiak összesen 15 család. A cigányok főfoglalkozása a vályogvetés és a tapasztás volt. Mezőgazdasági idénymunkák alatt a férfi munkaerő kb. 35 %-a állami gazdaságokhoz szerződött le. A sármunkán kívül helyi foglalkoztatásukra nem volt lehetőség. A szénporos tégláégetőt felszámolták, mert a talaj minősége nem volt megfelelő. Ktsz. létesítésére azért nem volt mód, mert kevés cigány rendelkezett szakmával, s azok sem azonos szakmákat képviseltek. Más területen építési munkára 25–30 főt lehetett elvinni, de csak úgy vállalták a munkát, ha a munkaadó szállást is biztosított számukra, mindössze 4–5 olyan cigány ember akadt, aki szállás nélkül is hajlandó volt elmenni. A cigányok munkakönyvei között alig volt eredeti, többnyi-

<sup>44</sup> Fekszai István VB elnök levele a járási tanácsok elnökeihez 1957. október 26-án. SZSZBML. XXIII. 23. b. 2. doboz. 1091/1957. Eln.

<sup>45</sup> SZSZBML. XXIII. 24. 75/1957. Porcsalma (1957. november 28.), Nagyhalász (1957. november 29.) és Mátészalka (1957. november 30.) családi lapos felmérései: SZSZBML. XXIII. 23. b. 3, 6. és 7. doboz.

re másodlatok vagy harmadlatok. Többüknek is fegyelmivel adták ki a munkakönyvét az utolsó munkahelyéről, mert ruhát, élelmet és egyéb dolgokat loptak el (több bírósági tárgyalás is volt).<sup>46</sup> A családi lapokból hasonló foglalkoztatási helyzet rajzolódik ki, némi pontosítással. 18 férfinak volt állandó munkahelye, a legtöbben pásztorként dolgoztak, a többiek segédmunkások, rakodók, tsz-tagok, állami gazdasági alkalmazottak és zenészek.

*A Jelentés a Nagyhalász község területén lakó cigányok helyzetéről* c. iratot Hornyik Károly iskolaigazgató jegyezte 1957. november 13-án. Utalt rá, hogy párhuzamosan folyt a cigányok pontos összeírása, de az adatokat még nem annak alapján közölte.

Nagyhalászban két cigánytelep volt: Az ún. Kígyós-telep, ott oláh cigányok éltek, 38 család, 150 fő, kb. 5 kh területen. A másik a muzsikus cigányok telepe a belterületen, az ún. Petőfi utcai telep, 18 család, 89 fő, 800 négyszögöl területen. Továbbá 6 család, kb. 20 fő szétszórta a községben. A muzsikusok közül 1 fő képzett zenész volt, a nyíregyházi szimfonikus zenekarban volt másodhegedűs. A Kígyós-telepen a cigányok foglalkozása vályogvetés, kupeckodás, bádogos vándoripar, legnagyobb részben pedig hálalás. A Petőfi utcaiak egy része rendszeresen dolgozott a rétközi kendergyárban (sok nő is), illetve muzsikáltak a bálókban, lakodalmakban. Anyagi helyzetük és szakmájuk presztízsének romlását jelzi, hogy csak egy részüknek volt saját hangszere.

A családi lapokon összesen 49 családot írtak össze 224 fővel. További 10 családot, 55 fővel a falusiakhoz hasonló életmódot folytatók csoportjába soroltak.

*„Az elmúlt 12 év alatt némi fejlődés tapasztalható közöttük. Többen az iparban mint segédmunkások helyezkedtek el, az oláh-cigányok közül néhány bányába ment dolgozni, azonban állandóan nem tudnak ott megmaradni, inkább időszakos munkát vállalnak csak. A Dózsa Tsz feloszlása előtt négy a Tsz tagja volt, ott elég jól megállták a helyüket.”* – írta Hornyik igazgató.

*Feljegyzés Nagyhalász községben a helyszínen szerzett adatok alapján a cigánykérdéssel kapcsolatban* címen egy másik jelentést Regős Sándor nevű főelőadó készített 1957. november 13-án.<sup>47</sup> Ebből tudható, hogy a Kígyós-telepen mélyedések, vályogvető gödrök egész rendszere borította az 5 kh kiterjedésű területet. A foglalkozásokat, megélhetési módokat pontosabban írta le, mint az iskolaigazgató, főként pedig jellemezte a megélhetési szisztemát, ami alapvetően egy mendikációs rendszert rajzol ki.<sup>48</sup> A Kígyós-telepről ezt írta:

*„A nagyobb telepen... minden kunyhó és viskó -egy kivételével- kukoricagóréval és egyéb gazzal van befedve. Csupán egy házon van szalmateető. Ez a szalmával fedett ház, már valóban háznak nevezhető, ... Ennek a tulajdonosa termelészövetkezeti tag. Mikor megkérdeztük a többi cigányoktól, hogy miért nem dolgoznak ők is a termelészövetkezetben, hiszen láthatják, hogy aki ott dolgozik milyen szép házat tudott építeni, azt felelték, hogy a termelészövetkezet nem vesz be több cigányt tagjai közé. Volt olyan is, aki minden indoklás nélkül kijelentette, hogy a termelészövetkezetbe nem lépne be. Ezen a telepen lakók 3 főfoglalkozást űznek. Az egyik foglalkozá-*

<sup>46</sup> Porcsmármáról a csengeri járás munkaügyi előadója, Olvasztó Miklós írta a jelentést 1957. november 12-én.

<sup>47</sup> Feltehetően a Megyei Tanács Munkaügyi Osztály vagy a Nyíregyházi Járási Tanács Munkaügyi Csoport hivatalnokáról van szó, mert jelentését Nyíregyházán keltezte.

<sup>48</sup> A mendikációról l. Nagy 1999. 324–327.

*si ág a vályogvetés, amely csak időszakos munkának nevezhető és így nem biztosít egész éven át biztos és állandó keresetet. A másik foglalkozási ág a foltozás, fazék és edényjavítás. Akik a fazékfoltozással foglalkoznak, azokat a cigányok iparosoknak hívják, valószínűleg azért, mert egyesek közülük kaptak iparigazolványt. Ez a foglalkozási ág a vályogvetésnél állandóbb és talán jobb keresetet is biztosít, azért az ú.n. iparosoknak a többiekkel szemben nagyobb tekintélyük van.<sup>49</sup> A harmadik csoport lókupeckedéssel foglalkozik. Ez a foglalkozás az év minden szakában üzhető és sokszor igen jó jövedelmet biztosít. Fentiekben leírt tevékenységgel általában férfiak foglalkoznak. Tevékenységük folytatására a vályogvetés kivételével elhagyják lakóhelyüket és egy, esetleg vagy [sic!] több nap múlva térnek csak haza. A nők felkeresik a község lakosságát és a mezőn összetallózkodott, vagy lopott mezőgazdasági termékkel hálóznak és azok ellenében kérnek ennyivalót és ruhaneműt. Ha mezői termék nem áll rendelkezésükre, akkor sárgaföldet visznek és azért kérnek cserébe részükre szükséges ruhaneműt vagy ételmezt.”*

A családi lapos felmérés november 30-án felvett adataiból kirajzolódó foglalkoztatási tendencia egybevág az említett két jelentéssel. A telepen élők közül 24 férfinak és 2 nőnek volt állandó munkahelye, közülük 17 fő dolgozott segédmunkásként, a többiek zenészek, gyári munkások, pásztorok, iparosok voltak.

Mátészalkán a családi lapokon a két cigánytelep, az Ecsedi úti és a Cserepes-hegyi 129 cigány családját írták össze, a családtagok száma 276 fő volt. Ebből, azaz a telepen élő népességből mindössze 17 férfinak volt állandó munkahelye, segédmunkások, zenészek, kosárkötők voltak közöttük, valamint 1–1 fő villanyszerelő, fuvaros, bádogos, felvásárló, pásztor. A lakossághoz hasonló életmódúak adatlapját töltötték ki 24 családról, hozzájuk 76 személy tartozott. Ószeresek, hivatali alkalmazottak, mozigépészek, felvásárlók, éttermi zenészek voltak közöttük.

A Mátészalkáról készült egyik jelentésben<sup>50</sup> felsorolták a cigány értelmiségieket: Csiki Julianna<sup>51</sup> és Csiki László a járási tanácson dolgoztak, Csiki Sándorné a Járási Tisztiorvosi Hivatalban, Csiki Lajos a Földművelésügyi miniszterhivatal igazgatója volt. A Csiki család (több ilyen nevű család élt a városban), illetve az értelmiség kapcsán érintenünk kell az asszimiláció kérdését.<sup>52</sup> Tálasi István professzor már egy 1947-ben tartott tanácskozáson utalt a műveltségbeli differenciáltság példájaként arra, hogy léteznek kiválóan érvényesülő cigányok „*értelmiségi vonalon*”.<sup>53</sup> Az 1950-es évek szabolcsi adatai pedig azt mutatják, hogy az értelmiséggé válással ezek az emberek megszűn-

<sup>49</sup> Ez az adat is bizonyítja, mennyire felületesen írtak 1957. augusztus 15-én a Munkügyi Minisztériumnak erről a mesterségről.

<sup>50</sup> Két iskolaigazgató, Jobbágy Bertalan és Pém József állították össze.

<sup>51</sup> Özvegy édesanyjával és iskoláskorú testvérével élt együtt, 1923-ban született. Ő volt a vezetője a mátészalkai cigány táncsoportnak és zenekarnak. A művészeti csoport az 50-es évek első felében dögöggösen működött, ebben az időben azonban már országos hírnévnek örvendett, sőt külföldi meghívásai is voltak. 1957-ben a táncgyűttesnek 40 tagja volt, köztük 10–12 magyar is. A táncgyűttes egyik előadásáról az *Ország-Világ* 1958. február 2-án megjelent számában közölt fényképet.

<sup>52</sup> Ez egyben a további kutatás egyik lényeges kérdését is kijelöli. Az 1957-ben tapasztalható állapotot meg kellett előznie egy akkulturációs folyamatnak, amely lehetővé tette az integrálódást, a gazdasági helyzet megváltozását. A későbbi évtizedekben pedig több cigány értelmiségi családban identitásváltás is történt, ma már nem tudnak vagy nem akarnak tudni cigány felmenőikről. Ezek a folyamatok egyelőre nincsenek feltárva. Az asszimilációs szintek elméleti megközelítéseiről l. Bindorffer 2002.

<sup>53</sup> Vö. Nagy 2009a. 125.

tek cigánynak lenni, ami arra is magyarázatot ad, miért nem találtak értelmiségieket a különféle felmérések során. A járási jelentésekből fentebb említett cigányokról a környezetük nem tudta, hogy cigányok, vagy ha tudta is, nem tekintette őket annak, miként a Csiki család értelmiségi tagjait sem tartották Mátészalkán cigánynak, több más családdal együtt. Vállalták ugyan cigányságukat, bekerültek a megyei tanács felmérésébe, de közelebb álltak a magyarokhoz, a telepi cigányokkal semmiféle közösséget nem vállaltak.<sup>54</sup> A strukturális asszimiláció és a mobilitás példájaként említhető még a Hodászról származó Balogh András, aki tanítóképzőt végzett és a Pedagógiai szakszervezet titkarságán dolgozott Nyíregyházán. Csak Hodászon tudták róla, hogy cigány származású.

Életmód és munka szempontjából Mátészalkán négyféle modell különíthető el:

1. A rendszeresen dolgozó, a forrásokban „*kulturáltabb*”-nak mondott cigányok. Életkörülményeik azonosak voltak a magyarokéval. Építkezéseknél, tsz-ekben, népboltokban és üzemekben dolgoztak a fentebb említett munkahelyek mellett.

2. Kupecsek, „*akik igen nagy pénzzel rendelkeznek*”.

3. Vályogvetők, akik nyáron jól kerestek.

4. A nem dolgozók, akik tolvajlásból éltek.

Már öt esztendővel korábban próbálkoztak szövetkezet létrehozásával, sikertelenül. Az 1957. novemberben íródott források arról szóltak, hogy nincs szövetkezet. Decemberben viszont a VB-anyagokban létezőként említették többször is a nyíregyházi mellett a mátészalkai Népművészeti és Háziipari Szövetkezetet.

A Megyei Tanács Művelődési Osztályának vezetője, Arató Ferenc a porcsalmi, nagyhalászi és mátészalkai cigányok oktatási helyzetéről 1957. november 15-én írt összegző jelentésében a munkavállalás és az iskolázottság kapcsolatára is kitért és így írt erről:

*„Általános az a felfogás, hogy a cigányokat rá kell szorítani a munkára, és az megoldja problémáikat. Ez csak egy részét oldaná meg a kérdéseknek, mert magasabb értelmi képességet igénylő munkát nem is képesek végezni. A tudásvágyuk ébresztésével kell helyzetüket megváltoztatni.”*

Két nappal később, november 17-én *Feljegyzés a cigánykérdéssel kapcsolatban* címmel a Megyei Tanács Munkaügyi Osztály vezetőjének helyettese, Fazekas János<sup>55</sup> összegezte és értékelte a három községben tapasztaltakat „*az egész megyére vonatkoztatva*”, kifejezetten munkaügyi szempontból.

A telepen élő munkabíró férfiak munkavállalása szezonális, tavasztól ősziig. Október közepétől a rendes munkaviszonyban álló cigányok is megszakítják munkaviszonyukat és haza mennek, nem törődve semmilyen következménnyel, munkakönyvet is hátrahagyva. Tavasszal a munkakönyvet kiváltók 60 %-a cigány. A télen jövedelem nélküli és pénztelen cigány minden gond nélkül kifizeti az 50–100 Ft-os másodlati díjat.<sup>56</sup>

A nagyhalászi oláh cigányok közül 10–20 férfi a nyári időszakban Tiszapalkonyára, Kazincbarcikára megy dolgozni.

<sup>54</sup> Hasonlóval találkozhatunk Hodászon, erről l. Nagy 2009a.112. A család szintjén értelmezhető asszimilációról l. még Karacs Zsigmond dolgozatát kötetünkben.

<sup>55</sup> 1957. augusztusban még osztályvezetőként ő jegyezte a Munkaügyi Minisztériumnak küldött jelentést.

<sup>56</sup> A közigazgatási iratokban visszatérő kérdés, hogy a cigányok télen miből élnek. A válasz a „*kötőben*” volt, l. Regős Sándor fentebb idézett jelentésében az asszonyokról írottakat!

*„A kereseti viszonyaik olyanok, hogy nem találják meg a számításukat. Egy munkabíró cigány havi keresete általában 600–700 Ft ezeken a munkahelyeken. Ezt az alacsony keresetet azzal lehet magyarázni, hogy a cigányok nem szeretnek teljesítménybérben dolgozni.”*

Némelyiknek 4–5 gyermeke van, feleségükkel nincsenek megesküdvé és nem tudnak írni-olvasni, így nem tudják megszerezni a szükséges papírokat, hogy családi segílyt kapjanak.

A községek lakosai közé beköltözött cigányok törekszenek a rendszeres munka megtartására, de igyekeznek a faluban vagy a közvetlen környéken munkát találni.

Az építőipari munkavállalás a tetvesség és a lopások miatt ütközik nehézségekbe. Munkába álláskor fertőtlenítik őket, de az első szabad szombaton újra felszedik a tetveket és megfertőzik a munkásszállásokat is. A kiadott munkaruhát, pokrócot és egyéb tárgyakat „gondolkodás nélkül eladják”. A felelősségre vonástól nem félnek, mert nincs mit behajtani rajtuk.

A Munkaügyi Osztály javaslatai:

Nem lehet figyelmen kívül hagyni a cigányság rétegződését. Különbséget kell tenni a munkába vonás módszerében az úri cigányok és az oláh cigányok között. Az úri cigányok ha házhelyet kapnak, gyorsan alkalmazkodnak a környezetükhöz. Munkába állásukkal sincs gond, de nem szeretik elhagyni a lakóhelyüket. Az oláh cigányok nem akarnak életmódot változtatni, Nagyhalászban pl. nem is lenne annyi telek.

*„... az oláh cigányok problémájának megoldását egy cigányváros létesítésével javasoljuk megoldani. Ebben ki lehetne alakítani a cigányok vérmérsékletének megfelelő szakfoglalkozási ágakat. A legtöbb községi kezdeményezés például a különböző cigány ktsz-ek megalakítására azért mondott csődöt, mert egy faluban kevés a cigányok száma egy ilyen létesítmény fenntartásához. Egy nagyobb településbe összehívva azonban sokkal könnyebben megoldható lenne a kulturális és szociális problémák együttes megoldása.”*

Az eddig alkalmazott módszerek lassúak, nehézkesek, még az eredményesek is – mondja a jelentés. „Ilyen alapon a probléma végleges megoldása több évtizedre tehető. Gyökeres és erélyes megoldási módot kell keresni.”

#### *A járási tanácsok javaslatai*

A járási jelentések közül a csengeri járásé található az iratok között, ez 1957. december 2-án kelt. Ekkor terjesztették fel a községi kérdőíveket, a javaslatokat pedig a VB elnök által adott szempontok szerint megtették.<sup>57</sup>

A csengeri járás munkaügyi javaslatai: A kollektív és egyéni foglalkoztatást is fontosnak tartják, főleg a cigányok körében kedvelt foglalkozási ágakban, pl. kosárfonás, kerti bútorok készítése, teknőcsinálás, vályogvetés. A szövetkezetek létrehozásához szükséges lenne állami támogatás, főleg felszerelések és nyersanyag biztosítása. A szövetkezetek vezetésére cigányokat kellene kiképezni (a politikai megbízhatóságot és a gazdasági hozzáértést biztosító ismereteket sajátítanak el). Az építőiparban dolgozó cigányok

<sup>57</sup> SZSZBML. XXIII. 23. b. 2. doboz. 388/1957. A többi járási jelentést több levéltári fondban is eredménytelenül kerestem.



érdekeltebbek lennének a munkában, ha az építőiparban hulladékként megmaradó anyagokat kedvezményesen megvásárolhatnák (erre másoknak is lehetősége lenne, nem csak cigányoknak). Az Állami Építőipari Vállalatoknál a cigányoknak együtt kellene dolgozni (ez ellentétes a korábbi megyei állásponttal),<sup>58</sup> a munkaviszonyuk pedig ne időszaki legyen. Kötelezzék a vállalatokat, hogy azokat a cigányokat, akikkel szemben nem merül fel kifogás, huzamosabb ideig alkalmazzák.

A mátészalkai járásban a Megyei Tanács felmérésétől függetlenül, azzal párhuzamosan kezdeményezték a cigányok helyzetének megoldását.<sup>59</sup> Létrehoztak egy Ideiglenes Bizottságot a cigánykérdés tanulmányozására, amely megadott szempontok szerint 1957. december 23-án készítette el jelentését a Járási Tanács VB december 28-án esedékes ülésére.

A bizottság tanulmányozta a statisztikai adatokat.<sup>60</sup> Ekkor a családfelmérés adatainak összesítése még nem volt meg, a bizottság jelentésében közölt adatok nem is egyeztek a megyei tanács felmérésének összesítésével.<sup>61</sup> A bizottság 3825 fős lélekszámot írt, a megyei összesítésben 2964 főt mutattak ki. A 861 fős különbség meglehetősen nagynak tűnik, ennyi lehetett a többi lakoshoz hasonló életmódúnak minősülő cigányok, illetve azok száma, akiket nem is írtak össze.

A járás cigány népességéből a 0–14 évesek aránya 35,4 %-a volt, a 15–49 éveseké 48,1 % és az 50 éven felülieké 0,16 %. A 0–14 évesek aránya tizedszázalékra megegyezik az 1993. évi szociológiai vizsgálat országos adatával.<sup>62</sup> A másik két korcsoportban az 1993. évi adat 54,3 és 10,6 %. Messzemenő következtetéseket jelenleg még nem vonnék le, de a várható élettartamban bekövetkezett feltűnő változásra felhívom a figyelmet, különösen, hogy a korfa másik végén 50 év távlatában nincs változás, vagyis a gyermekvállaláshoz kötődő demográfiai magatartásban nem történt számottevő változás. Összességében mindez arra enged következtetni, hogy az államszocializmus korszakában a cigányok életminősége jelentősen javult, hangsúlyozva, hogy további lokális kutatásokra van szükség.

A 14 éven felüli cigány népességnek 16,9 %-a tudott írni és olvasni. Az iskolaköteles 730 cigány gyermekből 656 nem járt (!) iskolába, azaz 89,8 %-uk.

A járási bizottság adatai szerint 1174 fő kereste meg munkával a kenyerét, a 14 éven felüli népesség 47,5 %-a.

A jelentés szerint sem a járási, sem a községi közigazgatásban nem tettek eleget a cigánykérdés megoldásáért. Ahol eredmények vannak, azok a közigazgatástól függetlenek. Fábiánházát és Ökörítőfülpöst említették külön.

Az Ideiglenes Bizottság javaslatai:

Minden telepen vagy településen válasszanak egy cigányt, aki a helyi vagy a járási közigazgatással tartani fogja a kapcsolatot.

<sup>58</sup> Az a probléma, amit ma integrált foglalkoztatásnak nevezünk, Szabolcsban már 1951-ben felmerült. 1957 előtt a megyei határozatokban azt szorgalmazták, hogy a cigányokat ne szervezzék külön brigádokba, a csengeri járási tanácsban azonban ellentétes véleményen voltak a vezetők. Vö. Nagy 2009b. 97.

<sup>59</sup> Talán volt kapcsolat a megyei VB elnök rendeletével és a felméréssel, de még utalás sem történt egyikre sem.

<sup>60</sup> A bizottsági jelentés számadatokat tartalmaz, azok alapján számoltam ki a %-os arányokat.

<sup>61</sup> Arra nézve, hogy a bizottság adatai milyen forrásból származtak nincs semmilyen információ.

<sup>62</sup> Kemény – Janky – Lengyel 2004. 18.

A megválasztott vezetőknek tartsanak előkészítést egy tanácskozáson. Ide meg kell hívni további 8–10 cigányt.

Válasszanak egy 7 vagy 9 tagú állandó járási cigányügyi bizottságot, amely havonta vagy hathetenként ülésezzen (a cigányügyi koordinációs bizottság előzménye).<sup>63</sup>

A járás területén levő vállalatok és gazdaságok vezetőivel és a községi VB elnökökkel a megválasztandó járási bizottság tárgyalja meg a cigányok munkába állításának lehetőségeit, és készítsenek a munkába állításra tervet.

#### *A Megyei Tanács határozatai*

A Megyei Tanács Végrehajtó Bizottságának a cigányok helyzetével foglalkozó ülésére 1957. december 16-án került sor. Moskovitz Károly megyei főorvos, a Megyei Tanács Egészségügyi Osztályának vezetője 1957. november 26. és december 11. között négy változatban készítette el előterjesztését.<sup>64</sup> A nagyhalászi, porcsalmi és mátészalkai jelentések rendelkezésére álltak, de a családi lapos felmérés adatai és az ahhoz kapcsolódó járási jelentések nem. Előterjesztésében több helyen is saját korábbi jelentéseinek okfejtése ismétlődik.<sup>65</sup>

Moskovitz doktor hozzátvetőlegesen adatokat írt be az előterjesztésbe. A megye területén élő cigány népesség számát 19–20 ezer főre tette, amelyből 8–10 ezer fő analfabéta. A cigányok nagy része rendkívül rossz körülmények között, általában a falvak szélén élt. Moskovitz Károly szerint 80 % volt azok aránya, akik putrikban, egészségtelen tömeglakásokban laktak.

A cigányok helyzetének értelmezésében az 1950-es évek első felének ideológiai toposzához tért vissza, szakított viszont azzal az adminisztratív szemlélettel, amely úgy vélte, hogy a cigányügy rendezhető egyetlen hatósági akció keretében.<sup>66</sup> A cigányok helyzetének megjavítását, felemelkedésük segítségét nehéz, bonyolult és időigényes feladatnak tartotta. A cigányok a felszabadulás előtt a társadalom számkivetettjei voltak – írja előterjesztésében, s „*ebben a bánásmódban kifejlődött gondolatviláguknak megváltoztatására az elmúlt 13 év kevésnek bizonyult*”. 1945 után minden téren megnyílt a lehetősége annak, hogy egyenrangú állampolgárokká váljanak, de ehhez segítséget kell nyújtani számukra.

*„Természetesen a letűnt kormányok és a régi társadalmi rend bűnös abban, hogy a cigányok ilyen körülmények között élnek, mely magatartásával nemhogy vonzotta magához, hanem öntudatlanul is igyekezett abba a letargikus önértéknélküli, cinikus, magábaroskadásba beletaszítani, melyben még ma is számosan élnek. Ez a magatartás volt az oka annak, hogy a cigányság maga is elhitte, hogy ő csak haszontalan és értéktelen tagja lehet a dolgozó emberi társadalomnak.”*

A Megyei Tanács VB 1951 óta többször foglalkozott a cigányok helyzetével. Az eredmények azonban nem voltak kielégítőek. A VB határozatokat követően fellendült a

<sup>63</sup> Ez megyei szinten már 1955. februárban felvetődött. Vö. Nagy 2009b. 99.

<sup>64</sup> *A cigányság helyzete és az ebből adódó feladatok*. SZSZBML. XXIII. 23. b. 12. doboz.

<sup>65</sup> A korábbi évekről és Moskovitz doktor szerepéről l. Nagy 2009b.

<sup>66</sup> Részletesen l. Nagy 2009b. 84–89.

munka a járási és községi közigazgatásban, de rövid idő alatt le is lanyhult. A Megyei Tanács osztályai sem dolgoztak elég hatékonyan. A cigányügyet nyűgnek tekintették, nem szívesen foglalkoztak vele, a községekben többnyire nem tudtak mit kezdeni a cigányokkal és egységes központi rendelkezéseket vártak. Most, 1957 őszén, miután megalakult a Magyarországi Cigányok Országos Szövetsége,<sup>67</sup> abban a reményben dolgoztak ki újabb javaslatokat, hogy várható országos, szisztematikus kormányzati cigánypolitika.

Előterjesztésében Moskovitz Károly is a megyei VB elnök 1957. november 7-én megadott szempontjait követte. Négy területen mutatta be a cigányok helyzetét és fogalmazta meg a tennivalókat: 1.) életkörülmények (telepek, lakás, telek, betelepítés a faluba, egészségügy, élelmezés, higiénia); 2.) munkába vonás, kereseti, jövedelmi viszonyok; 3.) oktatási és kulturális viszonyok (iskola, oktatás, cigány osztályok, analfabéták, művészeti tevékenység); 4.) egyéb körülmények (erkölcsök, házasság, cigánybírók, bűnözés, koldulás).

A munkavállalás terén szembe kellett nézni azzal, hogy a cigányok helyzete nem javult. 1951-ben 6000 munkabíró férfi volt a cigány népességben, ebből 30 % volt rendes kereső foglalkozásban. 1955-re ez az arány 75 %-ra emelkedett. 1956–1957-ben erős visszaesés történt, 1957 végén Moskovitz szerint a férfiak foglalkoztatási aránya 45 %-ra tehető. A csökkenés egyik okát abban látja, hogy a munkaadók sok esetben elzárkóznak a cigányok alkalmazásától.<sup>68</sup>

A cigányok helyzetének megváltoztatására a leghatékonyabb eszközt a korabeli közigazgatási szereplők a munkára nevelésben, a munkába állításban és ezen keresztül a rendszeres jövedelemhez juttatásban látták. A munkára nevelés: ne legyen drasztikus, parancsoló. *„Úgy kell bánni velük, hogy rövid időn belül meggyőződjenek arról, hogy a munkavállalás javukra szolgál. Növelni kell emberi önérzetüket, mert ez a további munkának elengedhetetlen feltétele.”* – írta Moskovitz Károly. Csaknem szóról szóra megismételte Ésik Károly kántorjánosi körzeti orvosnak az 1954. július 31-én, az *Elmélkedés a cigánykérdés körül* című dolgozatában leírt gondolatait.<sup>69</sup>

A szabolcsi cigánypolitikában évek óta dilemmát jelentett, hogy egy alapvetően mezőgazdasági adottságokkal rendelkező megyében a cigányok foglalkoztatásában a mezőgazdasági vagy az ipari munkavállalást helyezték-e előtérbe. Erre a kérdésre a választ elsődlegesen nem a gazdasági és társadalmi realitások alapján adták meg, hanem a modernizációs ideológiákhoz és az aktuális politikai erőviszonyokhoz alkalmazkodva.<sup>70</sup> A cigány kisipari szövetkezetek és a mezőgazdasági munkássá válás erőltetése nem volt járható út, de nem tettek le róla. Az extenzív iparosítást is át kellett ugyan gondolni 1957-

<sup>67</sup> A szabolcsi iratokban ezen a néven említik, pontos megnevezése Magyarországi Cigányok Kulturális Szövetsége. Megalakulásáról és működéséről I. Sághy Erna hivatkozott tanulmányait.

<sup>68</sup> A megye cigány népessége 1951. évi felmérésének táblázatos adatai SZSZBML. XXIII. 23. b. 2. doboz. 1951-ben a rendes kereső foglalkozásúak száma 2995 fő volt (1826 férfi és 1169 nő). A munkabíró, de rendes foglalkozással nem rendelkezők száma pedig 6097 fő (3005 férfi, 3092 nő). A férfiak száma együttesen ebben a két kategóriában 4831 fő, ami a telepen élő 8290 fős cigány férfi népesség 58 %-a. Az életkori kategóriákat azonban 1951-ben nem mutatták ki. Mindösszesen a munkaképes férfiak és nők száma 9092 fő, a foglalkoztatottság 33 %-os. Moskovitz tévesen adta meg a munkaképes férfiak számát, de feltehetően helyesen a foglalkoztatási arányt. Az 1955. és 1957. évi adatainak pontos forrását még nem sikerült megállapítanom. Vö. Nagy 2009b. 95.

<sup>69</sup> SZSZBML. XXIII. 23. b. 2. doboz.

<sup>70</sup> L. erről Sághy Erna, Feitl István és Nagy Pál hivatkozott tanulmányait.

ben, de mégis az iparvidék volt a munkába állítás tere, amely nagy tömegű munkaerőt foglalkoztathatott.<sup>71</sup> Mindezt, saját korábbi véleményén alapvetően nem változtatva, némi hangsúlybeli finomítással, Moskovitz Károly így fogalmazta meg:

*„Miután megyénk mezőgazdasági jellegű, így a cigányság túlnyomó részének foglalkoztatását megyn kívül, az iparvidékekre való kiközvetítéssel lehetne biztosítani. Az iparvidékeken való elhelyezkedésükkel a szervezett ipari munkásság környezetébe feltétlenül nevelő hatással lenne öntudatra ébredésükre, munkaszeretetükre, rossz szokásaik elhagyására, de az itthon maradt családjuk részére is igyekeznének a környezetükben látottaknak megfelelő életkörülményeket biztosítani.”*

Az iparvidékekre történő munkaerőtoborzás azonban minimálisra csökkent 1957-re. Ennek okát Moskovitz nem hozta, vagy nem tartotta célszerűnek kapcsolatba hozni a politikai eseményekkel, a magyarázatot a következőkben látta:

A cigány férfiak általában ősztől tavaszig vállalnak szívesen munkát, télen nem.

Az utóbbi időben a toborzásnál teljesen figyelmen kívül hagyják a cigányokat és csak a már elhelyezkedettek ajánlására tudnak munkába állni. Ezzel kapcsolatban említette a megyei munkaügyi osztálynak azt a rendelkezését, hogy bányamunkára és építőiparban csak olyan cigányokat lehet toborozni, akik 6 hónapi folyamatos munkaviszonyt tudnak igazolni.<sup>72</sup> Moskovitz ezt károsnak tartotta, főleg azért, mert az építőipar a cigányok által leginkább kedvelt ágazat. Érvéle mögött a Munkaerőgazdálkodási (Munkaügyi) és az Egészségügyi Osztály hivatali pozícióharccal összefonódó évek óta tartó vitája húzódott, amely – mai kifejezéssel – a cigányok munkaerőpiaci alkalmasságáról folyt.

A lakóhelyi foglalkoztatás alternatíváit mérlegelve Moskovitz doktor a tégláégetésben, a kosárfonásban, valamint kerti bútorok, szekérszék, gyékényszőnyegek készítésében látott realitást. Ezeknek a tevékenységeknek a hatékony működtetésében a folyamatos fenntartása és a megfelelő szervezeti forma létrehozása jelentett gondot. Néhány helyen pedig a cigányoktól való idegenkedés. Az említett munkák egyébként is egy szűk sávját jelentették a gazdasági integrációnak, kevés embert lehetett bennük foglalkoztatni, keveset lehetett velük keresni, sok esetben pedig a cigányok meg akarták tartani a függetlenségüket az ilyen típusú munkavégzésben.<sup>73</sup>

A helyi foglalkoztatás további lehetősége volt az állami gazdaságokban történő alkalmazás, s a cigányok felvétele a tsz-ekbe. Nagyhalászt és Porcsalmát említette konkrét példaként, ahol nem vettek fel cigány jelentkezőket a tsz-be, a konkrét körülményeket, okokat nem részletezte.

Moskovitz munkaügyi határozati javaslatok a következők voltak:

Minden eszközzel elő kell segíteni a munkabíró egyének munkába állítását, a községi tanácsok segítségével szélesíteni kell a munkára toborzást, küzdeni kell az egyes vállalatoknál tapasztalható „faji megkülönböztetés” (sic!) ellen.

<sup>71</sup> Itt csupán utalok rá, hogy olyan dilemmáról volt szó, amely nem csupán a cigány népesség foglalkoztatásában jelentkezett.

<sup>72</sup> A szóban forgó rendelkezés létrejöttének körülményire vonatkozó egyéb forrásokat még nem találtam.

<sup>73</sup> Csenger környékén a vályogvetéssel, illetve a nyersanyagot a Túr partjáról beszerző, kosárfonással és kerti bútorok készítésével foglalkozó cigányok nem voltak hajlandók szövetkezetbe tömörülni.

Elő kell segíteni szénporos tégláégetők létesítését, ahol erre a lehetőség megvan. A már megkezdett ököritófülpösi szénporos tégláégető beindításához segítséget kell nyújtani.<sup>74</sup>

Elő kell segíteni, hogy a szorgalmas, mezőgazdasági munkát kedvelő cigányok a tsz-ekbe beléphessenek. A tsz-ek részéről e téren tapasztalható ellenállást meggyőző munkával le kell küzdeni.

A megyei végrehajtó bizottság kérje fel az Állami Gazdaságok Megyei Igazgatóságát, hogy a munkára jelentkező cigányokat a gazdaságaiban alkalmazza.

A nyíregyházi Népművészeti és Háziipari Szövetkezet korábban exportra dolgozó, 1956-ban leállított vásárosnaményi cigány kosárfonó szövetkezetét újból indítsák be. A mátészalkai Népművészeti és Háziipari Szövetkezet Elnökét kérik fel, hogy különösen Tisztaberek községben vizsgálja meg a kosárfonó, kerti bútorkészítő és kaskötő részleg létesítésének lehetőségét.

A Megyei Tanács VB 1957. december 16-án tartott ülésén több minisztérium képviseltette magát, részt vett rajta László Mária, a Magyarországi Cigányok Kulturális Szövetségének főtitkára is.<sup>75</sup> A hat órán át tartó vita középpontjában az oktatás, a foglalkoztatás és a lakhatás (házhelyhez juttatás, házépítés segítése) állt.

Heves diskurzus alakult ki most is a munkalehetőségek kapcsán a vállalatoknak a cigányokhoz való viszonyáról. A munkaügyi szakemberek, a minisztériumnál, a megyénél és korábban a Munkaerőtartalékok Hivatalánál azzal érveltek, hogy a cigány munkavállalókat képzetlenségük, szakmai alkalmatlanságuk és megbízhatatlanságuk miatt utasítják el a vállalatok, amelyek nem kötelezhetők nem megfelelő munkaerő felvételére. Ezzel szemben a más szakmapolitikákat vagy egyéb területeket képviselők a vállalatok magatartását előítéletesség következményének tartották, és úgy vélték, hogy faji előítéletek miatt bőrszín alapján válogatnak.<sup>76</sup> Ezt a beállítást erősítette a *Kelet-Magyarország* c. napilap is.

A gazdasági racionalitás és a gazdaságot a politikának alárendelni akaró ideológia konfrontálódott. Az 1950-es évek első felében a cigányok helyzetének magyarzatában a Horthy-korszak bűnös, embertelen, gonosz rendszerként való beállítása lett az ideológiai

<sup>74</sup> Ököritófülpösön éppen ebben az időben építették 30 ezer forintos beruházással a tégláégetőt, ahol 15 főt terveztek foglalkoztatni. Győrteleken volt még tégláégető, rentábilisan működött, de ez is csak kevés embernek nyújtott munkalehetőséget.

<sup>75</sup> Az ülés jegyzőkönyvének kivonata SZSZBML. XXIII. 23. b. 2. doboz. 213/1957. Egy másik példány a 12. dobozban. A jegyzőkönyv kivonatát más megyéknek is megküldték. Megtalálható pl. a Veszprém Megyei Levéltárban XXIII. 20. 1. 46155/2/1957. A jegyzőkönyvi kivonatot Sággy Erna László Mária hagyatékából ismeri, és a korszakban egyedülálló határozatokat emeli ki (Sággy 2008. 283.). Ezzel egyet is értek, főként ami a cigány kulturális központ tervét, a kulturális szerveződés támogatását, a cigány népi kultúra értékeinek feltárását, az oktatási elképzeléseket stb. illeti, de meg kell jegyezni, hogy más szabolcsi forrásokat nem ismer, és nem látja azt a folyamatot, amelyben ennek a VB ülésnek a történései értelmezhetők. A tanácskozásról a *Kelet-Magyarország* is beszámolt december 17-én az *Emberhez méltó körülmények között éljenek a cigányok is!* című cikkben. A VB ülésen bemutatták azokat a fotókat is, amelyeket a *Kelet-Magyarország* fotóriportere, Hammel József készített szatmári cigánytelepeken. Ezekből a fotókból állították össze a Megyei Tanács Egészségügyi Osztályán az *Ajándék Album* c. fotógyűjteményt, amelyen a keltezés 1958. január 1. Az eredeti fényképek SZSZBML. XXIII. 23. b. 12. doboz.

<sup>76</sup> Ez a probléma is összefüggött az ideológiákkal és a politikai erőviszonyokkal. A politikai válság erősödésekor 1956-ban a Szabolcs-Szatmár Megyei Tanács VB valóságos „tűzharcba” keveredett az Építésügyi Minisztériummal és a Munkaerőtartalékok Hivatalával, vállalatokat pedig be is pereltek. L. erről részletesen Nagy 2009b. 104, 114–117.

toposz. Amikor ezen keresztül már nem lehetett az új rendszer (a szocializmus) ellentmondásairól, sikertelenségeiről, erőszakosságáról elvonni a figyelmet, illetve, konkrétan a cigányügyben, elhárítani a felelősséget és megmagyarázni az egy helyben toporgást, a két politikai rendszer opozíciója helyett a gazdasági szervek cigányellenességének erőltetett hangoztatása lett az új ideológiai elhárító rendszer csodafegyvere. Majd pedig mikor 1958-ban a nagy cigányügyi nekibuzdulás ismét megtorpant,<sup>77</sup> a megyei vezetés a társadalomban élő előítéletességgel magyarázott mindent, és a cigányügyön keresztül önmagát filantrópnak, az elesettek, nyomorúságban élők védelmezőjének, sorsa jobbítójának állította be, összekapcsolva immár a problémát az alkotmányos jogokkal érvelő egalitárius ideológiával, a cigányügyet ideológiai eszközként használva, most már nem a korábbi politikai rendszer, hanem az „*ellenforradalom*”<sup>78</sup> és a gazda „gonoszként”<sup>79</sup> történő beállításához.

A tanulmány logikai keretéből némileg kilépve, a korszak hétköznapi realitásainak, és a lokális konfliktusok gerjesztésének illusztrálására idézzünk fel egy Ópályiban, pontosan nem ismert időpontban, de mindenképpen a beszolgáltatási rendszer megszüntetése, azaz 1956. október 15. előtt történt esetet, amely érzékelteti, hogyan tettek ellenséggé embereket, akik valójában egymásra voltak utalva, amíg szimbiózisuk alól a beszolgáltatási rendszerrel nem húzták ki a gazdasági alapot. A rendőrök ebben a faluban is gyakran vittek magukkal cigány transzfermunkásokat a padlássöpréshez. Azok a gazdák, akik nem mentek neki a rendőröknek vasvillával és nem kerültek börtönbe, szekerekre ültek és rámentek a cigányokra. Solymár Tamás elvtárs 1958. április 16-án az *Ország-Világ* című lapban drámai cikkben jelenítette meg „Az ópályi végi tragédiát”, amelyben plasztikusan jelenik meg a kádárista értelmiség és az egész rendszer sunyi képmutatása:

„Egy késő októberi napon szekerek álltak meg hirtelen az ópályivégi cigánysor előtt. A szekerekről fejszés, kapás, husángos gazdák ugráltak le és neki a putriknak! Föl a tetejébe és szaggatták, bontották, ahol érték. A rémület, a düh, a kétségbeesés, a gyűlölet húrjai feszültek a lelkeken és az ölésvágy játszott a húrokon halálos koncertet. Ha nem állnak középük a rendőrök, vér folyik. Így csak a hajlékaikból lett romhalmaz. Az apró pulyák jajveszékélő anyjukhoz fúrták kis fejüket és szívük majd elhalt a rémülettől. A nagyobbacsok kiadottan, kikerekedett szemmel bámulták az omló putrit, a szanaszét hányt meleg vackot, a széteső tűzhelyet, a fölfordult üres fizekakat. Oda a putri! Nincs, nincs többé a jó, meleg, ételszagú putri. Miért? Miért? Miért? ...

– *Begyűjtés kellett nektek?! Végrehajtóval jöttetek a nyakunkra? Dögöljete meg!*

<sup>77</sup> Amikor az 1957-ben hozott határozatok végrehajtásáról 1958 nyarán Feksz István VB elnök tájékoztatást kért, kiderült, hogy érdemben nem történt semmi. A tanácsi és más funkcionáriusok közül sokan valóban előítélettel viselkedtek a cigányokkal szemben és nem hitték az intézkedések hatékonyságában. A megyei, majd az országos vezetés is igyekezett ebből ideológiai tőkét kovácsolni, amit a *Tanácsok Lapján* keresztül propagáltak. Feksz István VB elnök rendeletének fogalmazványára 1958. július 25. SZSZBML. XXIII. 23. b. 2. doboz.

<sup>78</sup> Az az érvelés, hogy a cigányok helyzetében a javulási folyamatot „az 1956 évi ellenforradalom megakadályozta sőt visszavetette”, egy 1958. május 2-án kelt hivatali feljegyzésben fogalmazódott meg először a Megyei Tanácson. Az *Ország Világ* című heti lapban megjelent cikksorozatra adandó válasz tervezet. A feljegyzést Nagy Miklós, a Munkaügyi Osztály előadója írta. SZSZBML. XXIII. 23. b. 2. doboz.

<sup>79</sup> A politikai gonosz fogalmáról l. Mezei 2009.

– *Hát ezért ...* – derengett fel a cigányfejekben. De hát akkor a rendőrök miért állnak? Védjék meg őket! Hiszen velük együtt jártak a gazdákhöz annak idején, végrehajtani a begyűjtést, a tanácsnak dolgoztak.

– *Örmester elvtárs!*

– *Csak nyugodtan. Le kell bontani a cigánysort, mert lopkodtak és veszélyeztetik a közegészséget.*

Már a földdel volt egyenlő minden, a gonoszok [!] már régen szekérre kaptak, s ők még mindig csak álltak villámsujtottan, sírva, átkozódva, kezüket tördelve, semmit sem értve. Úgy zokogtak az asszonyok kibontott hajjal, mint legkedvesebbjük nyitott sírja előtt.”

Visszatérve a VB ülés határozataihoz. Munkaügyi kérdésekben elfogadták Moskovitz Károly javaslatát. A foglalkoztatás-politika alapelveiben az 1955-ös megyei határozatok és az MDP 1956. áprilisi tervezete mellett maradtak.<sup>80</sup> Továbbra is szorgalmazták a vállalatokhoz történő toborzást, bár a korábbi évekhez képest a nagyüzemi munkába állítást nem erőltették olyan agresszíven. A munkába állítás helyi feltételeinek megteremtésében a kollektív foglalkoztatást minden eddiginél erősebben támogatták, nem törődtek a negatív tapasztalatokkal és nem mondtak le arról az irreális elképzelésről, hogy az „*ősi foglalkozások*” vállalati részlegekbe vagy szövetkezetekbe szervezésének számottevő hatása lehet a foglalkoztatásban. A megyei főorvos elképzeléseit megtoldották azzal, hogy egy kastélyban helységet kell biztosítani átképző és szaktanfolyamok szervezéséhez, ami nem volt ugyan kellőképpen átgondolva, de annak az alapvető összefüggésnek a felismerését jelentette, hogy a foglalkoztatás elválaszthatatlan az iskolázottságtól.

A gazdasági érveket ismét alárendelték a politikának és az ideológiának. A határozatok kommunista barokk szóhasználatában is megmutatkozott ez. A „*szorgalmas, mezőgazdasági munkát kedvelő*” cigány képe, a háziiparban foglalkoztathatók számának „*felemelése*”, vagy a tsz-ek és a parasztok ellenállását „*leküzdő*” aktivista alakja valószínűleg még az ülés néhány résztvevőjének is mosolyt csalt az arcára. A következő évek újra azt bizonyították (még ha a foglalkoztatási mutatók jelentősen javultak is), amit egy tsz-be belépni nem akaró gazda mondott a korszakban készült játékfilmben: „*Vasvállal nem lehet szívát aszani.*”

#### *A telepeken élő cigány népesség foglalkoztatási szerkezete*

A családi lapokat a Megyei Tanácson 1958 január–február folyamán összesítették, előbb külön-külön a járásokat községsorosan,<sup>81</sup> majd ennek alapján a megyei adatsorokat a tíz járás és Nyíregyháza város összegzett adataival.<sup>82</sup> Miként említettem, a megyei tanácsi felmérés során eleve nem írták össze a megye teljes cigány népességét. Az összesítésbe pedig „*a falu lakosságához hasonló életmódot folytató*” cigányok adatait nem számolták

<sup>80</sup> Vö. Nagy 2009b. 101, 109.

<sup>81</sup> SZSZBML. XXIII. 23. b. Baktalórántházi járás 3. doboz, csengeri járás 3. doboz, fehérgyarmati járás 4. doboz, kiskvárdai járás 5. doboz, mátészalkai járás 6. doboz, nagykállói járás 7. doboz, nyíregyházi járás 7. doboz, Nyíregyháza város 7. doboz, nyírbátori járás 8. doboz, vásárosnaményi járás 9. doboz, tiszalöki járás 9. doboz.

<sup>82</sup> SZSZBML. XXIII. 23. b. 12. doboz. *Összesítő a megye területén lakó cigányokról.* Ez az összesítés 1958. február 3-án készült.

be. Ily módon az életmód szerint csoportosított cigány népességből a táblázatos kimutatások a telepi, illetve a községekben lakó, a telepiekével azonos életmódú cigányokra vonatkoztak.

Amennyiben a Fazekas-féle, 1957. augusztusi jelentésben megadott 22 423 fős népességszám helyes volt, úgy 2819 főre tehető a megyei összesítésben nem szereplők, illetve az összeírásba fel sem vettek száma.<sup>83</sup> A telepi és telepi körülmények között élő cigányok aránya ennek alapján 87,42 % volt. A keleti régióban ez az arány az 1971. évi szociológiai felmérés szerint 85,8 % volt.<sup>84</sup> A 2003. évi szociológiai felmérés adatai szerint a kifejezetten telepen élők aránya a keleti régióban 10,8, a település szélén élők pedig 65,3 % volt, együttesen 76,1 %.<sup>85</sup>

Az 1957-ben számba vett 19 604 fős népességet négy korcsoportba sorolták, foglalkoztatás tekintetében az 1898–1943 között születettek, azaz a 15–59 évesek tartoztak az aktív korúak közé (1. sz. táblázat)<sup>86</sup>. Az aktív korúak aránya a kimutatott népességen belül 50,82 % volt. Ugyanennek a korcsoportnak az országos aránya 2003-ban 59,3 % volt, ebből a 15–18 évesek 10,3 %-ot tettek ki.<sup>87</sup> Figyelembe véve, hogy 1957-ben és 2003-ban az iskolaköteles kor között négy év az eltérés, továbbá 1957-ben a 15–18 éves cigányok közül szinte senki nem járt iskolába és a nők közül is jóval kevesebben vállaltak munkát, az 1950-es években relatíve nagyobb gondot jelentett a cigányok munkába állítása, mint a közelmúltban.<sup>88</sup> Különösen, hogy 1957-ben az 1943 előtt született, azaz 14 évnél idősebb 10 826 fős népességnek a 70,26 %-a nem tudott írni és olvasni. A 4116 iskolaköteles gyermekből pedig 55,73 % nem járt iskolába, ez a magyarországi nem cigány népesség 1870. évi állapotának felelt meg. A II. világháború előtti helyzethez képest rendkívüli volt a javulás, ugyanakkor a nem cigány népességhez képest rendkívüli a lemaradás.<sup>89</sup>

Az aktív korú cigány népességet a munkavállalás jellegétől függően négy foglalkozási csoportba sorolták (2. és 3. sz. táblázat). Az adatok még a megyei beszámolóknál is rosszabb képet mutatnak. A telepi aktív korú népesség több, mint fele munkanélküli volt, a nőknél ez az arány meghaladta a 80 %-ot. A foglalkoztatási helyzet drasztikus romlásában különösen sokat nyomott a latban az időszakos munkavállalók számának csökkenése, ami azt mutatja, hogy a korábbi évekhez képest a megyétől távolabbi iparvidékekre és állami gazdaságokba a toborzás valóban csődöt mondott.

Az állandó munkavállalókat, valamint az alkalmi és időszakos munkavállalókat két külön csoportra választva, ezeken belül részletesen kimutatták, hogy mely foglalkozásokban vállaltak munkát a cigányok. Az időszakos és alkalmi munkavállalók esetében a megyei hivatalnokoknak különösen nehéz dolga volt, hogy a sokféle megélhetési módot, szerző-mozgó technikát egységes, értelmezhető, rendszerezhető és megszámlálható ka-

<sup>83</sup> Az 1992. évi becslés szerint Szabolcs-Szatmár-Bereg megye cigány népessége 58 507 fő volt, a teljes népesség 10,4 %-a. Kertesi – Kézdi 1998. 400.

<sup>84</sup> Kemény 1976. 216.

<sup>85</sup> Kemény – Janky – Lengyel 2004. 58.

<sup>86</sup> A megyei összesítő táblázatból a foglalkoztatás-történeti szempontból fontos adatokat emeltem ki és szerkesztettem külön táblázatokba.

<sup>87</sup> Kemény – Janky – Lengyel 2004. 18.

<sup>88</sup> A népességszerkezet és az álláskínálat közötti összefüggések feltárása további kutatási feladat.

<sup>89</sup> Az iskolázottság változásairól vö. Kemény – Janky – Lengyel 2004. 77–90.



tegoriákba szorítsák (4. és 5. sz. táblázat). A besorolás kritériumairól egyetlen irat sem tájékoztat, nem is minden esetben egyértelmű, hogy egy-egy kategória képviselői hol dolgozhattak.

Az állandó munkával nem rendelkezők számára elsősorban a vályogvetés és a nap-számos munka nyújtott megélhetési lehetőséget, együttesen 82,93 %-át adták ennek a munkavállalási csoportnak. Meglepően magas a földművesek 7,83 %-os jelenléte. A hagyományos mesterségek, a zenélés, a vándoriparosság és a teknővájás együttesen is alig haladták meg a 3 %-ot. Ebben a csoportban a cigányok megélhetése csaknem 100 %-ban a helyben adódó lehetőségektől függött.

Az állandó foglalkozású telepi cigányok 39,98 %-a segédmunkásként helyezkedhetett el, viszonylag még mindig magas volt a zenészek 14,09 %-ot és a pásztorok 10,87 %-ot kitevő aránya, az állami gazdaságoknál és a vasútnál dolgozók 6,48 és 6,55 %-ot képviseltek. A tsz-tagok aránya nem érte el az 5 %-ot, míg a két jellegzetes tradicionális mesterség, az üstfoltozás és a teknővájás együttesen sem a 3 %-ot. Nem teljesen egyértelmű, hol álltak alkalmazásban az 5,5 %-ot kitevő mezőgazdasági munkások, akik nem tsz-tagok és nem állami gazdasági alkalmazottak. Elenyészően kevés volt a gyári munkás és a bányász, valamint a szakképesítést igénylő szakmákban dolgozók száma.

A telepi cigányság körében összességében nem is foglalkoztatásról, hanem struktúrálatlan munkaerőpiaci helyzetről beszélhetünk.

### *Összefoglalás*

A cigányok magyarországi történetében először a 17. században keletkezett aránytalanság a gazdaság és a cigányok nyújtotta munkaerő között. Akkor jött létre az a tartósan, napjainkig ciklikusan ismétlődő kényszerhelyzet, amit újra és újra a foglalkozás- és életmódváltás jelent. Amikor a tanult mesterség gyakorlásának lehetősége egy adott térben bezárult, kétféle választ lehetett adni: vándorlással új piacot keresni, vagy új megélhetési módra áttérni.<sup>90</sup> A II. világháború után ez a csapdahelyzet nem önmagában, hanem hatalomváltással, társadalmi átrendeződéssel, modernizációs kihívásokkal együttesen jelentkezett, amire osztársadalmi léptékű választ kellett keresni, és ennek keretében újjáépíteni a cigány-nem cigány együttélési modellt.

Szabolcs-Szatmár megye 22 ezer főnyi cigány népességének mintegy 10–13 %-a több generáció óta tartó akkulturációs folyamat nyomán, alkalmazkodva a környezet életmódjához, értékrendjéhez és munkakultúrájához, élni tudott az 1950-es években kínálkozó mobilitási pályákkal és integrálódott. Ebből, a szabolcsi forrásokban gyakran úri cigánynak nevezett rétegből hivatali dolgozók, felvásárlók, bolti eladók, és egyéb biztos egzisztencia megteremtését nyújtó foglalkozások dolgozói kerültek ki. Más részük nem a polgári, hanem a paraszti világhoz adaptálódott, ők alkották a csekély arányú parasztosodó réteget, akik tsz-tagok lettek, földet és házat vásároltak. Továbbá voltak olyanok is, akik helyi állami gazdaságokban, a vasútnál, feldolgozó és egyéb üzemekben jutottak állandó munkához.

A cigány népesség közel 90 %-ot kitevő, telepeken élő csoportjainak a munkába állítását az 1950-es évek első felében nem sikerült megoldani. Zsákutcának bizonyult az

<sup>90</sup> L. erről Havas 1984, Nagy 2008.

ipari toborzás, a helyi kollektív foglalkoztatás és a mezőgazdaság sem tudott elegendő cigány munkaerőt felvenni. A fentebb említett, nem telepeken élő, illetve a telepeken élő cigányság állandó munkával rendelkező rétege együttesen a cigány össznépesség 20 %-át tette ki, a teljes cigány népességre számolva ennyire tehető a rendszeres foglalkoztatottak aránya.

Az 1940-es évek végén Szabolcs-Szatmárból is megindult a cigányok iparba húzódása, ami a megyei jelentések szerint 1952-ig erős volt, de megfelelő adatok hiányában egzakt számítással nem ellenőrizhető. A további években az ipari munkavállalás visszaesett, és ebben a korszakban még nem indult meg az a folyamat, ami az 1960-as évektől az 1980-as évek végére a férfi népesség csaknem teljes foglalkoztatásához vezetett a keleti régióban. Mindebben fontos tényező volt, hogy Szabolcsban nem érvényesülhetett az iparnak olyan szívóereje, mint Borsod vagy Veszprém megyében, és nem lehetett húzóerő a bányászat sem, miként Baranyában vagy Tatabánya és Oroszlány környékén. Szabolcsban ily módon a modernizációs készletésekre adott válaszok is mások voltak az 1950-es évek első felében és közepén. Szabolcs-Szatmár cigány népességénél a megyeszékhelyre történő bejárás atipikusnak mondható, jellemzőbb volt, de a toborzással együtt visszaszorult a lakóhelytől távoli munkavállalás (időszakosan iparterületen vagy állami gazdaságnál), tipikusnak a helyi lehetőségeket kihasználó alkalmi és szerző-mozgó munkavállalás mondható.

A korabeli közigazgatási szereplők a nem integrálódott cigányok munkához való viszonyát leegyszerűsítve, egyoldalúan magyarázták. A vándorlás szeretete, az ipari vagy mezőgazdasági munkára való hajlam kategóriái többet árulnak el a cigányokról alkotott képzetekről, mint magukról a cigányokról. Reálisabbak voltak a mendikációs tradíció eseti leírásai, illetve a szezonálitásra, a nemi státuszra és a család együtt-tartására vonatkozó utalások. A modernizációs készletésekre, az életmód-és foglalkozásváltási kényszerekre elsősorban az iskolázottabb, integrálódott réteg tudott pozitív válaszokat adni, mert képes volt felváltani a tradicionális és emocionális indíttatású társadalmi cselekvést a célracionális cselekvéssel, ami azt is jelentette, hogy felhagyott a *Lohnwerk* munkavégzés és a mendikációs etika hagyományaival, a telepeken élők munkakultúráját viszont döntően ez határozta meg.

A *Lohnwerk* munkaformát Max Weber a prekapitalista üzemformák között írta le.<sup>91</sup> Lényege, hogy a kézműves közvetlenül értékesíti a munkáját, és egy alkupozíció alapján közvetlenül vár ellenszolgáltatást is, pénzben vagy természetben. Ez a munkavégzés akkor is hagyományozódott a cigány közösségekben, amikor már mesterségbeli tudás híján az együttélés gazdasági alapja nem az ipari szolgáltatás, hanem a napszám volt. Korábban utaltam rá, hogy az 1950-es évek első felében mennyire megrendült ez a rendszer. A cigány közösségek többségének mentalitásából azonban nem tűnt el, és a főleg asszonyok által gyakorolt mendikációs (faluzás, amit az 50-es évek forrásaiban házalásnak, kéregetésnek neveztek) technikákkal kiegészülve, a munkakultúra alapeleme maradt.

A *Lohnwerk* típusú munkaértelmezésből magyarázhatók a cigányok munkaerőpiaci viselkedésének sajátosságai, az a törekvésük, hogy alkupozíciót próbálnak teremteni a modern üzemszervezeti formák között végzett alkalmazotti munkánál is, az étkezésre, szórakozásra, előlegre vonatkozó szokatlan kívánságaik, a teljesítmény szerinti bérezés-

<sup>91</sup> Weber 1979. 107-108.

től való idegenkedésük, és ez volt az, ami a nem cigányok számára nem volt egyéb, mint ügyeskedés, lustaság, lógás. Ez a mentalitás az 1950-es években éles ellentétben állt a modern munkavégzés normáival, könnyebben összeegyeztethető volt a falusi élettel. A cigány családok rugalmasak voltak, és gyorsan tudtak alkalmazkodni. A megszozott szerepeket, munkaformákat ám csak akkor adták fel, a függőséget és a családtagok különválását úgy vállalták, ha megérte nekik, vagyis akkor váltottak ha többet lehetett keresni. Azok az utak, amelyek ennek irányába vezettek, Szabolcs-Szatmárban csak az 1957 utáni években nyíltak meg. Az 1950-es évek első felében és 1957-ben keletkezett forrásokból megismerhető helyzetek, és az akkori munkaerőpiaci anomáliák a szőlőmunkásokról szóló példabeszédre emlékeztetnek.<sup>92</sup> Jézus egyik legellentmondásosabb példabeszéde ez, amelyben a jóság és az igazságosság, a teljesítmény és az alku konfrontálódik. A példabeszédben az alkuból levezetett jóság prioritást élvez a teljesítménnyel szemben. A gyári munkások, a szövetkezeti alkalmazottak, a parasztok azonban nem nézik jó szemmel, ha két órai munkával valaki ugyanannyit akar keresni, mint a keményen dolgozók tizenegy óráival. Az európai történelemben a munkaadók nem bibliai szőlősgazdák, a munkaerőpiac pedig nem a mennyek országa.

### Táblázatok

#### 1. A cigányok lélekszáma és az aktív korú népesség járásonként

Járás neve	Családok száma	Családtagok száma			1898–1943 években születettek
		Férfi	Nő	Összesen	
Baktalórántházi	330	757	817	1574	796
Csengeri	270	645	721	1366	674
Fehérgyarmati	468	1063	1183	2246	1125
Kisvárdai	597	1396	1520	2916	1573
Mátészalkai	675	1410	1554	2964	1507
Nagykállói	122	290	271	561	290
Nyírbátori	368	873	927	1800	919
Nyíregyházi	537	1238	1348	2586	1295
Tiszalöki	178	457	446	903	449
Vásárosnaményi	446	1043	1105	2148	1084
Nyíregyháza város	125	247	293	540	251
Összesen	4116	9419	10185	19604	9963

<sup>92</sup> Biblia. Ószövetségi és újszövetségi szentírás. Szent István Társulat, Budapest, 1979. 1116. old. Máté 20:1–16.

2. Az aktív korú népesség száma a munkavállalás jellege szerint járásonként

Az 1898–1943 években születettek közül

Járás neve	Munkanélküli		Alkalmi munkás		Állandó foglalkozású		Időszaki munkavállaló	
	Férfi	Nő	Férfi	Nő	Férfi	Nő	Férfi	Nő
Baktalórántházi	37	330	129	75	204	21	–	–
Csengeri	56	270	182	69	95	2	–	–
Fehérgyarmati	71	425	341	166	119	3	–	–
Kisvárdai	217	677	292	106	255	23	3	–
Mátészalkai	91	645	338	121	262	14	29	7
Nagykállói	73	142	11	–	44	4	16	–
Nyírbátori	78	277	282	188	89	5	–	–
Nyíregyházi	109	582	305	77	195	19	5	3
Tiszalöki	74	210	80	18	57	4	6	–
Vásárosnaményi	199	550	130	12	148	5	35	5
Nyíregyháza város	22	58	58	53	32	18	10	–
Összesen	1027	4166	2148	885	1500	118	104	15

3. Az aktív korú népesség száma és százalékos megoszlása a munkavállalás jellege szerint megyei összesítésben

	Férfiak		Nők		Együtt	
	száma	%	száma	%	száma	%
Munkanélküli	1027	21,48	4166	80,36	5193	52,12
Alkalmi munkás	2148	44,94	885	17,07	3033	30,44
Állandó foglalkozású	1500	31,38	118	2,27	1618	16,24
Időszaki munkavállaló	104	2,17	15	0,28	119	1,19
Összesen	4779	100	5184	100	9963	100

4. Az időszaki és alkalmi munkavállalók száma fogalkozási kategóriák szerint  
 Időszaki és alkalmi munkavállalók közül (3152 fő, nők és férfiak együtt)

Járás neve	vályogvető	napzámos	földműves	kubikus	vándoriparos	zenész	kosárfonó	A.M.G.	iparos	segédmunkás	teknővájó	gépkocsivezető	MÁV munkás
Baktalórántházi	116	35	-	1	1	1							
Csengeri	107	138	2		1		3						
Fehérgyarmati	139	327					1	16	2	17	5		
Kisvárdai	83	225	35			19		6	8	8	3		22
Mátészalkai	209	266	7	2		3			1		7		
Nagykállói				3		15	5	1		3			
Nyírbátori	359	95	3		3						5		5
Nyíregyházi		200	150	14	13	11	2						
Tiszalöki	51	30	16		1	1					3	2	
Vásárosnaményi		95	16	3	11	7	2	6	2	21	19		
Nyíregyháza város	67	22	18				5			5	4		
Összesen	1131	1483	247	23	30	57	18	23	11	57	45		27

## 5. Az állandó foglalkozásúak száma foglalkozási kategóriák szerint

Állandó foglalkozásúak közül (1618 fő, férfiak és nők együtt)

Járás neve	s. munkás	tolstedő	zenész	Tsz. tag	pásztor	kubikus	teknővájó	fuváros	kaskötő	mg. munkás	gépkézeltő	szobafestő	A.M.G.
Baktalórántházi	110		25	6	22	17	5	1	1	37	1		
Csengeri	44		19	10	21					3			
Fehérgyarmati	11			9	35	1					2	6	58
Kisvárdai	105	1	28	11	11			2					33
Mátészalkai	169	4	24	3	27	15		1	3	16			
Nagykállói	11		9	4	2	1	3						13
Nyírbátori	16	3	38	18	10								
Nyíregyházi	82	2	35		34	14				8			
Tiszalöki	23	2	13	3		3	6			6			1
Vásárosnaményi	50		32	11	14			13					
Nyíregyháza város	26		25							19			
Összesen	647	12	228	75	176	51	14	17	4	89	3	6	105

	bányász	üstfoltzó	kőfejltő	gyári munkás	kómúves	MÁV munkás	gyepmester	gk. vezető	kovács	útör	takarító	tetőfedő	villanszerelő
Baktalórántházi													
Csengeri													
Fehérgyarmati													
Kisvárdai						87							
Mátészalkai		12		1									1
Nagykállói				1	3	1							
Nyírbátori						5	2		2				
Nyíregyházi	5	19	15										
Tiszalöki					3	1							
Vásárosnaményi	9					13		2	2	1	4	2	
Nyíregyháza város													
Összesen	18	31	15	1	4	106	2	2	4	1	4	2	1

### Irodalomjegyzék

- Bindorffer Györgyi. 2002. Asszimiláció és túlélés. In Kovács Nóra – Szarka László, szerk. *Tér és terep. Tanulmányok az etnicitás és az identitás kérdésköréből*. Akadémiai, Budapest. 11–31.
- Feitl István. 2008. A cigányság ügye a napirendről lekerült. Előterjesztés az MDP Politikai Bizottsága számára 1956 áprilisából. *Múltunk* 1. 257–272.
- Havas Gábor. 1982. A Baranya megyei teknővájó cigányok. In Andor Mihály, szerk. *Cigányvizsgálatok*. Művelődéskutató Intézet, Budapest. [Műhelysorozat 3.] 61–140.
- Havas Gábor. 1984. Foglalkozásváltási stratégiák különböző cigány közösségekben. *Medvetánc* 2–3. 209–226.
- Kemény István, szerk. 1976. *Beszámoló a magyarországi cigányok helyzetével foglalkozó, 1971-ben végzett kutatásról*. MTA Szociológiai Kutató Intézet, Budapest.
- Kemény István, szerk. 2000. *A magyarországi romák*. Press Publica, Budapest. [Változó világ 31.]
- Kemény István – Janky Béla – Lengyel Gabriella. 2004. *A magyarországi cigányság 1971–2003*. Gondolat Kiadó – MTA Etnikai-Nemzeti Kisebbségkutató Intézet, Budapest.
- Kertesi Gábor – Kézdi Gábor. 1998. *A cigány népesség Magyarországon*. Socyo-typo, Budapest.
- Kocka, Jürgen. 2001. Az európai történelem egyik problémája: a munka. *Korall*, 2001. ősz-tél. 5–17.
- Majtényi György. 2005. Állami segítség vagy erőszakos asszimiláció? Az 1945 utáni roma történelem forrásairól és értelmezéséről. In Márfi – Kosztics 2005. 121–132.
- Márfi Attila. 2005. Baranya cigánytelepeinek felszámolása a tanácskorszakban. In Márfi – Kosztics 2005. 157–169.
- Márfi Attila – Kosztics István, szerk. 2005. *Cigánysors. A cigányság történeti múltja és jelene* I. Emberháza Alapítvány – Erdős Kamill Cigánymúzeum – Cigány Kulturális és Közművelődési Egyesület, Pécs.
- Márfi Attila – Kosztics István, szerk. 2009. *Cigánysors. A cigányság történeti múltja és jelene* II. Emberháza Alapítvány – Erdős Kamill Cigánymúzeum – Cigány Kulturális és Közművelődési Egyesület, Pécs.

- Mezei Balázs. 2009. A politikai gonosz fogalma. *Századvég* 53. 27–45.
- Nagy Pál. 2008. Cigány csoportok és az együttélési modellek változásai a Kárpát-medencében a 15–20. században. In *Romák a történelemtanításban. Történelemtanárok 17. Országos Konferenciája*. Történelemtanárok Egylete, Budapest. 35–50.
- Nagy Pál. 2009a. Törekvések a cigány népesség helyzetének javítására 1947–1948-ban. In Márfi – Kosztics 2009. 117–133.
- Nagy Pál. 2009b. Cigány foglalkoztatás-politika Szabolcs-Szatmár megyében (1951–1956). *Regio* 4. 82–118.
- Pogány György – Bán Géza. 1958. A magyarországi cigányság foglalkoztatási problémái. *Munkaiügyi Szemle* 5. 42–45.
- Sághy Erna. 1996. *A magyarországi cigányság története a Holocaustról az 1961-es párt-határozatig – A politika tükrében*. ELTE BTK, Új- és Legújabbkori Magyar Történelmi Tanszék, Budapest. [Szakdolgozat.]
- Sághy Erna. 1999. Cigánypolitika Magyarországon 1945–1961. *Regio* 1. 16–35.
- Sághy Erna. 2008. Cigánypolitika Magyarországon az 1950–1960-as években. *Múltunk* 1. 273–308.
- Szuhay Péter. 1999a. Foglalkozási és megélhetési stratégiák a magyarországi cigányok körében. In Glatz Ferenc, szerk. *Cigányok Magyarországon*. Magyar Tudományos Akadémia, Budapest. 139–161.
- Szuhay Péter. 1999b. *A magyarországi cigányság kultúrája: etnikus kultúra vagy a szegénység kultúrája*. Panoráma, Budapest.
- Takács Péter. 1991. *Úrbéresek vallomása Szabolcsban. 1772*. Akadémiai, Budapest.
- Weber, Max. 1979. *Gazdaságtörténet. Válogatott tanulmányok*. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest.



*Employment of the Roma Population in County Szabolcs-Szatmár, 1957*  
(abstract)

The author of the present essay seeks to contribute to a reappraisal of the employment history of the Roma in Hungary. Closely related to his previous work on employment policy in county Szabolcs-Szatmár, this paper analyses the situation of the Roma population on the basis of surveys made in 1957. Using comparative methods, the author discusses this topic with reference to political ideas and ideologies present in the county authorities.

In 1957, 10–13 % of the Roma population of the county lived within settlements, with some 90 % dwelling in segregated colonies. Due to a process of acculturation involving several generations, the Roma outside of the colonies had adapted to the way of life, values and working culture of their social environment. They were able to get to the mobility tracks opened in the 1950s and became integrated, taking permanent jobs which meant a safe existence. More than a half of the Roma living in the colonies, however, was unemployed; those having permanent jobs made less than 20 %. A considerable part of the Roma population made a living from occasional gaining-moving activity, taking the local opportunities. The author traces back working culture of this group to the tradition of *Lohnwerk*, which is essentially the direct selling of work in exchange for money or natural goods.



1. Kosárfonó cigány, 1957. Hammel József felvétele.  
SZSZBML. XXIII. 23. b. 12. doboz.



2. Cigány zenekar, 1957. Hammel József felvétele.  
SZSZBML. XXIII. 23. b. 12. doboz.



3. Cigány kondás, 1957. Hammel József felvétele.  
SZSZBML. XXIII. 23. b. 12. doboz.



4. Bádogos cigány, 1957. Hammel József felvétele.  
SZSZBML. XXIII. 23. b. 12. doboz.